नं.६८

७-१०-४०

अथन्यायभेदप्रकाशप्रारंभः
नं १२३३ अक्षर १८ पंक्ति १३

सं ६८-७८
न्यायभेदप्रकाश[illegible]
पूर्वपत्राणि
न्याय[illegible]
प्रतिलिपि
सं [illegible]

भे० प्र० ओं नमो भगवते वासुदेवाय मायाविद्याप्रकाशनिवृ
१ त्तियन्नीयते हृत्स्मान्नत्साक्षिमोन्निर्मलं वनमयीस्वहृत्समे
तां विततृत्न्वा आनंदोहं विजितन हं मिदं मन्मयं सर्वर
मित्थं यः संप्रोति प्रतिम यागिरा तं नुमो भिन्नमीशं
मोदाय स्पृहयालवः प्रतिगिरो प्रद्युम्नबोधर्त्वन्नज्ञौ
तर्कैर्मर्दकैर्विभावनात्मु स्तत्तरां ब्रूमाज्जेन नित्यालवयमे
देहवत्त्व मागतोपि सहसा नन्वालवच्छांदूसात्कैवल्या द्वा=
नार्पितयालवः स्वरात्नूसतुक्तिदयालोम्मम भेदर
तपरिज्ञानतो तार्किवारा वयाम्भिकाः अत्रोवेद्यान्ति का
न त्वनात्मिरस्यत्येषप्रकः स्य देहादेत्तात्विका ई
दसत्यमात्मनस्तानतामृत्स्नूरागि नभेदोस्तीत्यतो भे
दो निरूप्यतो नसा धीः क्वविदस्यास्तियत्र भेदोनभा
सतो अतएवनतन्मानियत्रभेदप्रमापकं सम्यग्हि

५६८

स होवाचैतद्वै तदक्षरं गार्गि ब्राह्मणा अभिवदन्त्य
स्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमलोहितमस्नेहमछा
यमतमोवायुनाकाशमसङ्गमरसमगंधम
चक्षुष्कमश्रोत्रमवागमनोतेजस्कमप्राणम
मुखमनामागोत्रमजरममरमलयममृत
मरजोगरमशब्दमविवृतमसंवृतमपूर्वमन
परमनन्तरमबाह्यं न तदश्नोति किंचन न तदश्नो
ति कश्चनेति अत्र अतावस्थूलमित्यादावन्यो
न्याभावात्मकाभेदवत्त्वं सर्वत्रान्. तथाच
स्थूलं यत्स्थुरिस्रादित्तामित्रब्रलेन्यप्यपवमराउ
पुन्मनः प्रतिनाङ्गित्वब्रलित्यर्थाद्ब्रलसम्प्रक्रमा
त्र तदस्थूलमिति स्यात्तपात्यन्नाभावविदित्यर्थश्चर
तिचेत न तथापि वे धर्म्मभेदस्यनङ्गप्यर्थ चं तथा

भे॰ प्र॰ चान्योन्याभावार्थभेदप्रतिपत्त्यर्थमेव हि वैधर्म्या
२ भिधानमन्यथाभिधानानर्थक्यप्रसङ्गात् न तद
प्रातीतिकं च नेति तद्दूलकं चतात्मकं नाप्रातीतिकत्वा नं=
प्रातीति॰ न वा कश्चिदात्मा तद्दूलव्याप्रातीतिकेनाप्या
त्मना दैवश्चेन्न नेतत्सम्बध्यते विभुत्वे॰ संयोगका
रणान्यतरकर्मोभयकर्मावयवसंयोगानुपप
त्तेः संयोगाभावादिति स्वरूपव्याप्तिः॰ एवं पृथ्यो: स
मत्वमाप्रातीतिपद्दृश्नानेव पश्यतीति भ्रान्तिरपि
भेदमात्रं सगुरुयोर्भूत्यो: संसारान्तरं संसारमा
प्रातीतिपुनः पुनः संसरति यद्दृश्नानेव पश्यन्तीति न
तु वस्तुगत्यैव न नापश्यतीत्यर्थः इयपद्यसङ्ग्र
गतिः॰ प्रा॰ त्वन्यथानानापश्यतीत्येवस्यापास
किल एकोऽहमस्मि द्वैतो भवतीति भ्रान्तिरपिभेद

परा॰ प्रत्येकत्वप्रकारः वेत्तृत्वाभेदमानत्वत्वर्थस्य सवि
लेत्यनेत्यनेन धनानात् तत्त्वमसीति भ्रान्तिरपिभे
दपरा॰ युष्मदस्मदगम्यमानाभिन्नसंयोग्यविव
यत्वात्॰ न तु तद्वितीयमस्तीति भ्रान्तिरपिभेदता
त्पर्यिका तद्भवाद्वितीयं नास्ति धर्म्मरूपरागेण याति
धा यो॰ प्रत्यया हि द्वैतनास्ति धर्मोपरागमात्रेणा
वतिषेधः स्यात् यथैव द्वितीयं ब्रह्मेति श्रु
तेरपि ब्रह्मातिरिक्तपदार्थानानात्वस्वीकार एव ब्रह्म
णो ब्रह्मप्रातियोगिकभेदस्यैवानिषेधात् धर्म्मि
विशेषसमाभिव्याहारबलेन नैवं तथैव त्पत्तेः
यथा हनूमण्डले एक एव नरपतिरिति वाक्याद्राज
गतनानात्वव्यतिरेकः प्रतीयते न तु हस्त्यश्वपा
दातादीनामपि॰ यथा वा इह कानने किंशुकाः

मे·प्र· ततरेक एवन्नवुनामेत्यभिधाने किं प्रकारान्तमेव वक्ता
३ नात्वां निषिध्यते· ननु शालतमालहिन्तालादिगत
मपि एकमेव ननु मृतात्मा मृत्तेर्मृत्तेर्व्यवास्थितं एक
धा वहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रवदित्यादावपि भेद
विरोधि जन्ममरणाप्रबंधेन बाल्यकौमारभेदेन र
वामिन्नेषु शरीरेष्वेक एव मृतसत्यस्मात्मा तेन
शो व्यवास्थितो न तद्देववत्पदसदनशरीरभेदवत्तु
नमरणाप्रबंधेन शरीरेन पप्रसतिभेदस्तत्यर्थात् पात्म
यथा एकधा एकप्रकारको जलचंद्रो वहुधा वहुप्रका
रको दृश्यते तरङ्गप्रसङ्गे· तथा तरङ्गवदित्विपल
जन्ममरणाप्रबंधभिन्नशरीरावच्छिन्न एक एवात्मा
वहुप्रकारको दृश्यते· तथा हि कापि जन्मान्नाराजा
ह्कापि स्थूलोहमित्येकमेवात्मानमाविद्याश्र.

रीराध्यशरीरे समारोप्य प्रकारवैचित्र्येणावैति एवं
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये परं चापरमेव चेति श्रुतेर्भेदोर्थः
स्फुट एव तथा द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृ
क्षं परिषस्वजाते तयोरेकः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्न
न्यो अभिचाकशीति [illegible]ति: साक्षादेव भे
दमाह किंच यत्र श्रुतौ [illegible]र्थः प्रत्ययाप्यौवा
धिकवहुत्वाद्धिल्लक्ष्मभेदा[illegible]मृत धर्मप्रति प
त्तौ भेदप्रतिपत्तिरावश्यकी· यथा सहस्रशीर्षाः पु
रुषा सहस्त्यादौ प्रकृत्यर्थ एव वहुत्वं· विश्वेदेवास आ
गतेत्यादौ प्रत्ययार्थः· क्वचित्सम्बन्ध एव भेदाविना
भूत: प्रतीयते· यथा तद्विष्णोः परमं पदमित्यादौ य
थावास्त्रग्नेरपत्यं प्रथमं गिरामित्यादौ क्वचित्
कार्यकारणाभावो भेदाविनाभूत प्रतीयते यथा.

भेदप्र. ग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इत्यादौ सर्वेषां वि-
४ धिवाक्यानां एवं स्तुतिनिन्दापरकृतिपुराकल्पभे-
देन भिन्नस्यार्थवादस्यापि भेदो भेदाविनाकृतो वा
धर्यत्वावच्छेदकायप्यान्तरति ब्रह्महत्यां तरति मृ-
त्युं योऽश्वमेधेन यजत इति स्तुतौ वक्तुर्यकारस्साध-
ध: एष वाव प्रथमो यज्ञानां यज्ज्योतिष्टोमो ऽप्याने (स्यो)
नाकृत्वा योऽन्येन जुहोति ... मः प्रवशतीत्यादि (सोऽध्याने)
निन्दायां एवं परकृतिपुरा... तपि। किंच मैत्रेय्या
त्मा वा वे श्रोतव्यो मन्तव्यो निदि[ध्या]सितव्यः साक्षात्क
प्र र्तव्यश्चेति श्रोत्रन्तरत्वेनोपात्तविधानवाक्येऽपि भेदस्सं
तरेणानुपपन्नः नहि ज्ञाने प्रश्नोत्तराप्यज्ञाते ऽनन्तरम् तः
प्रसिद्ध्या उत्तरयितुः सिद्ध एवं भेदः स्ववरणादिप्रति
पत्तीः परस्परभिन्नाविदधती श्रुतिरपीयं भेदमन्तरेणा

नु

नुपपन्ना तद्वदयमन्त्रभेदे विधिचतुष्टयमनुपपद्य
ते तथा सति श्रोतव्य इत्येवमन्तव्य इत्येव वानुपात्त
त्यात् वचसा श्रुतिर्यत्र शब्दबलाद्भेदो न भासत इति (शब्दादर्थाद)
किंच न स्या धीर्यत्र भेदो न विषयः तथा हि विशिष्ट
ज्ञानानां वैशिष्ट्यविषयत्वमेवं भेदविषयतया वैशि
ष्ट्यपदार्थान्तरत्वानुपपत्तौ परिगणितत्वाभाव पदार्था
न्तर्भावस्य तद्व्यावृत्तिरूपान्योन्याभावरूपभेदरू
पत्वे वक्तव्यतया वैशिष्ट्यविषयकज्ञानानां सिद्धं भेद
विषयत्वं तदा हृदयाचार्यविराम् किरणावल्यां तद्व्याव
त्तिर्वैशिष्ट्यमिति निर्विकल्पकान्तरं चाविनाघटोपस्थि
तिः सविकल्पकस्य तद्व्यावृत्तिरूपं ज्ञानाकारं विष
य इति चेत् न वैशिष्ट्यविषयत्वादन्यथानुपपत्त्या संज्ञा

भेदप्र० ५ स्मरणस्यैवानिर्विकल्पकसमनन्तरकालीनस्यान्त
व्यावृत्तिविषयत्वकल्पनान्न स घटो घटस्य व्यावृ
त्तिर्बलीयसी एवं सत्यन्यापोहः पदार्थः स्यान्न
च्या चाजितं बौद्धैरिति चेन्न । न गोत्वादीनां पदादन्य
परिस्फुर्तौ वैशिष्ट्यमपि वस्तुभासेन यैनान्यापोह
भानं नैयत्यं स्यान्नवा च बौद्धय ढ्वाद्यमेव भेदोय
नैनान्यापोह एव पदार्थत्वावच्छेदको धर्मोङ्गी
क्रियते स्माभिस्तु गोत्वादिरिति निर्विकल्पकाधियं
यद्यपि न वैशिष्ट्यं विषय इति भेदोन्योन्याभावो
न भासते तेन थापि स्वरूपभेदो घटादिव्यैधर्मी प्रघ
टत्वादिर्भासते न तेनैव भेदो विषयस्तादपि भेदत्वेन
भासत इति यद्यपि कश्चिदेतन्न तदेवं संवधियाभेद

विषयत्वसिद्धेः सर्वधर्मभासनानां भेदप्रमापकत्वमप
त्यासिद्धेः तदेवं शरीरादिभिन्नत्वेनापि स्फुरत्यास
मधिगम्यात्मनो ब्रह्मरूपत्वं प्रमादीदृशामनन
नमन्वादेति व्युत्पत्त्या मन्तव्य इति विधेरवीत्ता
ध्ययनेनैव विषयः प्रकाराकारेण मननात्तु पप
त्तेर्विध्यर्थान घटात् । वेदान्तशास्त्रं श्रुतिविरो
ध्यर्थोपस्थापकतया श्रवणसामग्र्यादेयमे
व यादिवत्तार्थिकप्रवृत्त्यनुरोधात् कथंचिदु
पादेयता तदा श्रोतव्य इति विषयतयैव स्यात्त्व
रार्थव्याख्यानमात्रपरत्वान्न तन्मन्तव्य इ
ति विधिविषयतया श्रवणसामग्र्यादेयमेवव
दिवत्तार्थिकप्रवृत्त्यनुरोधात् कथंचिदुपादेयता

भेदव्र० तदा श्रोतव्य इति विषयतयैव श्रुत्या तदुपरार्थं व्या
६ ख्यानमात्रपरत्वात् न तु मन्तव्य इति विधिवि
षयतया युक्तिवैधुर्य्यं सामान्यतोऽसंस्यारोधि तू
मंतव्यश्चोपपत्तिभिरित्यनेन मननस्योपपत्ति
साध्यत्वावगमात् ननु भेदश्चेत्तदुक्तिं न सह
ते तदा श्रुतितदावाक्यानामपि भेदपरत्वेन व्यो
पदर्शितानां तात्पर्यान्तरमेवोक्तं न तु महतीं निर्व्या
धुक्तिं न सहत इति कोऽर्थः किं भेदानुभवतार्किकस्य एवि
त्तापि वा न यथार्थः तत्रावदाद्यः घटात् पटो भिन्नः
इत्यादिभेदानुभवस्य लौकिकपरीक्षकसाधारण
स्यापलापानर्हत्वात् नापि द्वितीयः भ्रमप्रमार्थता हि
विषयबाधकगम्याबाधश्च विपरीतप्रमासाधकत्व

ते भ्रान्त्यादिकौ तावन्नास्ति घटः पटो न भवतीति प्र
त्ययादानन्तरं घटः पट एवेति विपरीतप्रत्ययस्याभा
वात् ननु नीलं नभ इति प्रत्ययादनन्तरं नेदं नीलं न
भ इति भ्रान्त्यात्मिकबाधाभावेपि यथा न वभने तद्वा
द्भेदेप्यस्तु हंसस्तु तो गौरो वेत्याद्यप्रत्ययानन्तरं ना
हं स्थूलो न गौरादिभ्रान्त्यात्मिकबाधाभावेपि भ्रान्त इत्या
रं तथा प्रकृतेपि स्यात् मौक्तिकबाधस्योभयत्रापि
तुल्यत्वादिति चेत् मैवं भेदबाधकयुक्त्यभावात् न
त्वास्ति सा तथा हि भेदवत्तया घटादयोऽभिन्न इत्याभि
धीयते तत्र भेदो भिन्नैर्वर्तते वा भिन्नैर्वा तत्राद्ये द
हनौकस्थं नात्माश्रयः स्वाविशिष्टे स्ववृत्त्यावंश्रा
तः स्ववृत्तेः भेदान्तरेणाभिन्नेऽधिकरणे भेदव
त्यभ्युपगमे तत्राप्येवमनुयोगोऽकस्थं नानवस्था

तद्भेदवृत्तौ कथं नात्माश्रयः स्वविशिष्टेऽवृत्तावशात् तत्सत्त्वे भेदान्तरेणापि
त्रैधिकरणे भेदवृत्त्यभ्युपगमेन त्राप्येवमनुयोगे कथं नानवस्था॰ एकेनैव भेदेन
भिन्नो द्वितीयः तेन भिन्न ४१॰२

भेद१॰ एकेन भेदेनाभिन्नो द्वितीयः तेन चाभिन्नेनाभिन्नो वि
१ रोधात् न ह्यभिन्नं भिन्नं भवति द्वितीये तु तद्भेदाभिन्ने
प्रथमो भेदो वर्तत इत्यात्माश्रयानवस्थयोः परीहा
रेऽप्यन्योन्याश्रयः बहवो भेदा युगपदेव जायमानाः
वस्तु परिरम्भन्त इत्यभ्युपगमे किं भेदविशिष्टो को भे
दो वर्ततामिति तेषामन्योन्यकलहो दुःसमाधः
प्रथमेनैव भेदेनाभिन्ने कस्तु नाम द्वितीयादिभेदाभ्यु
पगमे वैयर्थ्यं उत्तरोत्तरभेदाङ्गीकारे कृतकारत्वे
वन पूर्वपूर्वभेदाविलोप इति चेन्नैवमर्थ्यन इति संयो
गलक्षणां समवायलक्षणां वा वृत्तिमाधिकृत्य य
दि प्रश्नस्तदान्योन्याभावात्मको न वर्तत इत्येवो
त्तरं अभावस्य संयोगसमवाययोरनङ्गीकारात्
अपस्वरूपलक्षणामाहत्ति साधिकृत्य प्रश्नस्तदाघ

टः स्वभावान्नियमान्नित्येनान्योन्याभावेनोपर
क्तो भासत इत्येवोत्तरं उत्पन्नमात्रो घटः कथं भिन्न
रूपाद्भेदेन संबंधाभावादिति चेन्न उत्पन्नमात्राव
स्थं घटो घटत्वेन संबंधाभावादिति तत्तद्युत्पत्ति
क्षण एव घटत्वेन सल घटः बद्धो जातः संबंध
न्यैककालु श्रुतिचेन्नर्हि उत्पत्तिक्षणाभेदेनापि
घ्र= सत्संबंध एव घटो जातः संबन्धस्यैककाल इति
तुल्यं विशेषस्तु तत्र समवायोत्र स्वभावसंबंधः
स च संबंधाभावसन्तरेणोपरक्तप्रत्ययजननयो
ग्यत्वमेव उत्पन्ने पूर्वकाहृगासो त्र घट इति चेन्न
नासीत् तर्हि तदन्योन्याभावोऽपि कथमासीत्
यथा तत्प्रागभावो यथा वा तस्य जातिसा तत्तु ज्ञा
नीयात् रानिरासादिति चेन्न प्रत्येकथमासी

धान्तरमंतरेण ३५=५

भेदग्रं० स्वमेवेति चेन्न उत्पत्स्यमानघटान्योन्याभावो
८ पि नष्टैवासीत् घटत्वादावपि वर्षे वर्षे विप्रति
पत्स्यामह इति चेन्न तर्हि बौद्धनिरासवदन्नापि नि न्नवापि
रासो न दुःकरः परंत्वस्माकमिह भेदमात्रं सिसा
धयिषितमिति यद्यतद्भेदमित्रं सो घटे सभेदो
वर्त्तत इत्येवोत्तरं स्यात्माश्रयस्तदिति चेन्न नतर
द्भेदतद्भेदानङ्गीकारात् न ह्यद्धविशिष्टेतद्व
त्तावात्माश्रयो स्फल इति चेन्न नयाद्विशिष्टाद्वृत्ति
तद्विशेषणाद्वृत्तीति नियमानङ्गीकारात् न
हि घटे रूपमित्युक्ते घटत्वेपि रूपमिति वस्तुगति
प्रतीतिर्वा दण्डीति पुरुषः दण्डनीत्युक्तेपि वा द दंडे
ऽपि न संबंधः प्रतीयते । तत्र घटरूपदंडयोरुपलक्षणा
त्वमिति चेन्न तत्र घटत्वदंडयोरुपलक्षणत्व

मिति चेन्न अत्रापि तत्तत्स्वरूपैवास्तु वस्तुतस्तु
विशेषणत्वेपि न दोषः स्वप्राप्यव्यावृत्त्याधिक
रणतावच्छेदकत्वं स्वच्छेदकत्वं स्वकालनियतव्या
वृत्तिबोधजनकत्वं वा विशेषणत्वे तद्विशेष्यवृत्तिधर्म्मा
नाधिकरणतायामपि समवत्येव तथा च तद्भेदेऽ
नाश्रितोपि समभेदस्तद्भेदवदाश्रितोभविष्यतीति
न विरोधः तद्भेदसंबंधात् पूर्वमसंबंधस्य भेदावि
शेषणतामपि कल्पनस्य संबंधविशेषणतामेति वे
न भेदस्यान्योन्याभावस्यानित्यत्वेनानित्यसंबंधत्वा
८ तद्भेदसंबंधात् पूर्वमित्येवा कम्बीसंबंधितो घ
टस्यानित्यत्वेन कपालानित्यः संबंध इति चेन्न अप्र
तीतेरनागते न च प्रतियोगिनाविशिष्टप्रतीतिद
र्शनात् विशिष्टप्रतीतेः संबंधसाध्यत्वात् अन्य

भेदप्र. प्यो घटस्य प्रागभावो घटध्वंसश्चेत्यादिप्रयोगोन
९ स्यात् न न किमनुत्पन्नस्यापि घटस्योपरक्तप्रत्य
यजननयोग्यत्वमस्तीति चेत् कः संदेहो धावत्ताज्ञा
नाविषयत्वस्यैव योग्यभावच्छेदकत्वात्तथानुत्पन्न
स्याप्यस्त्येवत्तत्राकिंनियामकमिति चेत् • वस्तुस्व
भाव एव वस्तुस्वाभाव्यं वैपरीत्यमेवा किं न स्यादिति
चेत् न प्रतीतिर्नियामकत्वात् प्रागभावस्य नह्युत्प-
न्नेपि घटेपि न घटो घट इति त्वया न प्रतीयते यथा
वानुत्पन्नयोरपि संबंधिनोश्च समवायः संबंधः पू
र्वमासीदेवमनुत्पन्नस्यापि स्वरूपसंबंधः सार्वादि घट
कः एवं तु समवायः संबंधिभिन्नोपलक्षसंबंध्यात्म
कोज्ञानाविषयो निवर्तितः किंचिदनुपपन्नं समवा
योपि ममापि प्रतिपत्तिरिति चेत् भवतु नाम तत्त्वपूर्व

मिहनात्ति यस्मान्महि एवं च सति नूपपत्ति ह्ययं स
वर्तिरसौ गाविगोत्वाभिन्न्याद्युपलक्षणात्वाविशेषणा
त्वभावाद्युपपादाय यान्याभिन्नभेदो वर्तत इत्येवोत्तरो
पूर्वप्रश्नस्य न हि स्व तस्मादपि घटो नाभिन्नः पटप्रति
योगिको भेदः पटाभिन्नो घटे वर्तते पटाभिन्नो वातिवि
शिष्यप्रश्नेकृते सामान्येनोत्तरं न घटे इति चेत्
न अनुत्पन्नस्यैतादृशोप्रश्नस्यानुपपन्नेः यत्रान्याभिन्न
भेदो वर्तत इत्येवोत्तरो पूर्वप्रश्नस्य न हि तस्मादा
पि घटो नाभिन्नः पटप्रतियोगिको भेद पटाभिन्न
घटे वर्तते पटाभिन्नो वातिविशिष्यप्रश्नेकृते सामा
न्येनोत्तरं न घटं स्त्ति चेत् अनुत्पन्नस्यैतादृशप्र
श्नानुपपत्तेः विरोधितावच्छेदकप्रकारेणोपस्थि
तस्य धर्मिणोपस्थितिप्रकारावच्छेदेन प्रश्नस्य

भे॰प्र॰ इत्यवस्त्वात्तन्नाहि भयानिभ्वलमयोयं घटसेन्नो
९॰ मयोनवात्रा त्त्वरोग व चैत्रः श्रु द्रोवान्वन्त्यस्यावि
ज्ञानात्मकं ब्रह्म जडं नवास्तु रायत्मकं ब्रह्म डु रवा
त्मकं नवांति एष्टुनोधुत्तिगनेनत्व यासाधम्मा
नोपाविद्यानन्दस्वात्मकावेष्टुव्यातिद्यान्तनिर्णस्या
त्र यदि वा त्वयस्यकदाविदेवांत्र घप्रश्नस्मभ्रवा
त्तदोत्तरंदत्तमेवा न्वेस्मव्योभेदः कुत्रवर्तते इत्य
त्यत्र प्रश्नेय त्वप्रतीयते कुत्रत्तरेक त्वप्रतीयते इत्य त्र
त्व प्रवर्त्तन इत्याद्युत्तरवैचित्र्यं दुडुत्र ट वेदान्तिनस्तु
रखंडनयुक्तैव नीयाः सा च भेदः प्रतीतो न वाय माधि
कृत्य प्रश्न इत्यादिसंचारात्मिका न चैवं सान्निखंडनयु
क्तानामेव बलवत्त्वं प्रतिपादितं स्यादिति संवन्धना
मन्न्यायात्यापितवैवं प्रतिभा शोधे मया विजया

तत्व
रूपस्य फलस्य तदानीलाव वैनेव प्राप्तिलंभात्त निरसीय
त्यतन्मनैवेवायुभिः सत्कर्त्तव्य इति श्रस्त्वा प्राप्तिप्र
न्ना
श्नः त प्यात्मभेदो नाम धर्म्मीभिन्नवलसोव तन्ने श्रा
भिन्नेवा श्राद्येत तद्वल पूर्वाभिन्नमासीत्तत्कर्यं पर
भिन्नंस्यादिति विवोधः द्वितीयेत नैवाभेदेनाभि
न्नेत्रभेदा त्तरोवा श्राद्येत्र प्रतन श्रात्मा श्रयत्वं द्वि
तीयेत वस्था॰ श्रप्यय चेकदेवस्तुचेभेदवलपरिवं
वर्त्तिते तदा किमभेदा भिन्नेको श्रभेदो वर्त्तते इतिने वा
मन्योन्यं कलकलहे समाद्ध्यात्र श्रभेदरूपस्यैव मे
दपर्यवसानामित्याधिकं द्रूषणं श्रयव त्लोपी वर्त्त
त इति नाङ्गीकुर्म्मः किन्त्वभेदस्वरूपमेव ब्रह्म॰ त
थावनामीदोषा इति चेत्॰ तथाप्यत्न्योन्याश्रयोऽलं
मनाश्विना प्राप्यनुत्स्वरूपभेदाद्युमादायैव योत्स्य

भेदप्र· तथाचघटस्वरूपस्यैवभेदत्वाङ्गीकारेतन्निर्वि
११ ल्पकस्वविकल्पकद्वयासम्भवः अन्यासाकांक्षत्व
भावस्य घटस्यैवभेदत्वे अन्यसाकांक्षत्वविस्वाभाव्यं
स्यादितिचेन्न प्रतियोगिप्रदेनस्वभावत्वे घटाभिन्न
त्वतत्वन्यसाकांक्षतापत्तिस्तुल्यप्रयत्नत्वेननिरूप्यमा
णांसाकांक्षत्वेनत्वेनतन्निरूप्यमाणामन्यसाकांक्षमप्य
स्तुकोविरोधःप्रकारभेदाभावादापाद्यिंघ इति चेन्न
तर्हि घटत्वेननिरूप्यमाणोऽन्यासांक्षेपस्तु भेदत्वेननि
रूप्यमाणोऽप्यसाकांक्षःसूक्तप्रकारभेदेनाविरोधोऽ
धस्तु व्यक्तत्वात् केवलीमम घटत्वभेदापिघोः प्र
कारयोर्भेदोऽस्तिनवसोऽपि दुर्लभ इति विशेषकस्याभ
न्वयलेनिवाच्यमन्यसाकांक्षत्वेनेतिचेन्न घटोभिन्नो
भेदो घटइत्यापि कथमन्यसाकांक्षामितिवल्पं

कस्मादयंभेदइति तव पक्षेऽप्याकांक्षेति चेन्न प्र
त्येकेनाभिन्नमित्याकांक्षायाख्यात्पक्षेऽपि सम्भवात् भे
दः स्यात् पंचेन्नभिन्नो घट इति भेदविशेषणाकार
प्रतीति संख्यापि कथमिति तल्पेननु घटादिस्वरू
पंचेदस्तदायत्नो भेदस्तन्नमत्यात्मन्यतमभायये
त्वन्नाहिति प्रयोगिकं घटादिस्वरूपं भेदत्स्याव
सतिभेदएवेतन्न स्यात् निःप्रतियोगिकभेदस्य
स्त्वायाननुपगमाद उपगमे वा पारिभाषापत्तेः
तथा च घटप्रतियोगिकं घटस्य स्वरूपं भेद इत्य
र्थपर्यवसानेऽपि घटो घटस्वरूपं स्यादतो भेदाव
तारायां सैव भेदसा घनपर्यवसायीति महाता
र्किकत्वं एवं घटस्वरूपस्य भेदस्य प्रतियोगित्वं
घटस्यत्वरूपमित्यनयोऽपादिशापतोऽपिपटस्वरूपे

स्वरूपभेद

भेदग्र॰ मगतस्वरूप एवेति चेन्न मेवं पट प्रति योगिकं पट स्व
१२ रूपं भेद इत्युच्यमाने पटः प्रतियोगी यस्येति बहु-
व्रीहि समासाश्रयणादेव समस्यमानपदार्थान्य
प१२३ त्वात् पटत्वं हून्य पटार्थो घटो भिन्नत्वेन त्वयैवोप
दर्शित इति त्वयैवाभेदापादानस्यापहस्तितत्वा
त् समस्यमानपदार्थान्यस्यैव बहुव्रीह्यर्थत्वा
त् नहि चित्रगुर्देवदत्त इत्युक्तो चित्रयागवापि दे
वदत्तस्याभेदः प्रतीयते किन्तु हि गोर्विशेषण
त्वमात्रं गम्यतेऽपि पट भेदत्वेन घटस्वरूपेण निरू
प्यमाणे पटास्यविशेषणत्वमात्रमप्युपेतं
न त्वभेदोपीति एवं घटस्वरूपभेदप्रतियोगी
पट इत्युक्तो कथं पटस्य घटात्मकत्वं सर्वयुक्तो
सत्वात् न पाचयघद्वाक्यमखण्डार्थतया पटस्व

वाचकं न पाप्यखण्डार्थतां वाचकं न भवतीत्यदोषः१

त्यदोषः तत्सिद्धिमेतत्त्व घटादय एव स्वरूपभे
दात्मत्वेन ज्ञायमानाः सप्रतियोगिका इति
नतस्वरूपं भेद इति स्वरूपभेदस्याननुगतत्व
स्यानुगतधर्मव्यतिरेकेणाकथं समय
ग्रहस्तस्यापि स्वरूपभेद इत्युक्तोचास्य स्वरू
पस्य प्रतिलंभः स्यात् सकलप्रतिपत्तौ च
त स्वरूपं भेदत्वेनापि स्वरूपभेद इति पदेन
व्यवह्रियते इति चेन्न स्वरूपशब्दस्य स्वरूपत्वे
न प्रवृत्तिनिमित्तेनोपलक्षितेन वा प्रवर्तमा
नस्य स्वरूपत्वावच्छिन्नाशेषव्यक्ति परस्य
प्रकरणासमभिव्याहारादिवलात्तत्र घटादि
व्यक्त्युपस्थापकत्वात् स्वरूपत्वं च घटनिष्ठात्य
न्ताभावासमानाधिकरणधर्मत्वमेवक्यानि

भेदप्र· स्तु सप्रतियोगिकमात्रविषयाण्येवेति चेन्न
२३ तत्किं तत्प्रतियोगिकपदार्थस्यायं नियमो यद्
दितरानिरूपणेनैवानिरूप्यत्वेन यासां प्रमे
यत्वाभिधेयत्वादिनापि प्रकारेणानिरूप्यमा
णानां प्रमा वैसमवायादयः तदितरानिरूपणमपेक्षै
व ज्ञायमानमेवात्रोपालंभस्तथयैतेवमानियम
मनङ्गीकुर्वन्तु उपहसंति चेन्न अभिप्रायमविदुषा
स्तवैवोपलप्सत्वात् न वयं सप्रतियोगित्वं निः
प्रतियोगित्वं वा वस्तुनः स्वाभाविकमेवाङ्गी
कुर्मः किंतर्हि यत्प्रकारावच्छेदेन यज्ज्ञानं
नियमतोन्यविशिष्टज्ञानमपेक्षते तेन तत्प्रका
रावच्छेदेन तद्वस्तु सप्रतियोगिकमिति ब्रूमः

मस्तथा च स एव घटो घटत्वेन ज्ञायमानो निय
मेनान्यविशिष्टज्ञानमपेक्षत इत्यतस्तेन घट
त्वावच्छेदेन निःप्रतियोगिक इत्यभिधीयते स्वा
भावाभाववत्त्वेन ज्ञायमानो नियमतः स्वाभावज्ञा
नमपेक्षत एव ज्ञायत इति तेन प्रकारेण सप्रतियो
गिक एव यद्यपि वह्नित्वेन वह्निज्ञानमपि कदा
चिद्धूमज्ञानमपेक्षते अनुमितिरूपमतो वह्नि
त्वेनापि वह्निः सप्रतियोगिक एव स्यादित्युक्तं नि
यमत इति नाहि प्रात्यक्षिकमपि वह्नित्वप्रकारकं
ज्ञानं धूमज्ञानापेक्षि येन धूमो वह्नेः प्रतियोगी
स्यात् यद्यपि वह्नित्वान्निर्विकल्पकं वह्नित्ववि
शिष्ट= वैशिष्ट्यज्ञानं नियमतोऽपेक्षत इति वह्नित्वमपि व

भेदप्र० न्तेः प्रतियोगि स्यात् तथापि न तद्विशिष्टज्ञा
२८ नमित्यपेक्षणीयज्ञाने वैशिष्ट्यांशे विशेषणा
पातं अन्यत्र गोत्वाश्वत्वादौ सहानवस्थान
रूपविरोधवत् न एव प्रतियोगित्वव्यवहारः
क्वचिद्व्याघातकत्वादिकृत इति यद्येवं तर्हि
घटादयो निःप्रतियोगिकाः घटाभावादय
पुनः प्रतियोगिका इति किंकृतो व्यवहारभे
द इति चेत् न यत्र पदार्थस्य यदसाधारणं वा
चकपदं तत्र यत्प्रवृत्तिनिमित्तं तत्प्रकारकज्ञा
नस्यैतराविशिष्टज्ञानसापेक्षत्वानिरपेक्षत्वप्र
युक्त इति गृह्यताम् यद्यपि संयोगस्य प्रमेयप
दं संयोगस्याधारणाकारणं वाचकं न भवति

यद्यपि संयोगस्य प्रमेयपदं =२

वाचकं तथाप्यसाधारणं वाचकं न भवतीत्यदोष-१

त्यदोषः तन्निसिद्धिमेतत्तत्र घटादय एव स्वरूपभे
दात्त्वेन ज्ञायमानाः सप्रतियोगिका इति
नतु स्वरूपं भेद इति स्वरूपभेदस्यानुगतत्र
स्यानुगतधर्मव्यतिरेकेणाकथ्यं समय
ग्रहं तथाव स्वरूपभेद इत्युक्तौ न स्वस्वरू
पस्य प्रतिलंभः स्यात् सकलप्रतीपत्तौ च
न तत्स्वरूपभेदत्वेनापि स्वरूपभेद इति पदेन
व्यवह्रियते इति चेत् स्वरूपशब्दस्य स्वरूपत्वे
न प्रवृत्तिनिमित्तेनोपलक्षणेन वाप्रवर्त्तमा
नस्य स्वरूपत्वावच्छिन्नाशेषव्यक्तिपरस्य
प्रकरणासमभिव्याहारादिवलात्तत्र घटादि
व्यक्त्युपस्थापकत्वात् स्वरूपत्वं च स्वनिष्ठा
त्यन्ताभावासमानाधिकरणधर्मत्वमेकस्वनि

भेदप्र· सोयो धर्मस्तस्य योऽत्यन्ताभाववस्तदसमा
१५ नाधिकरणधर्मवत्त्वमिति यावत् अत एव
वन घटस्वरूपं पटस्तस्य घटनिष्ठधर्मात्य
न्ताभावसमानाधिकरणधर्मवत्त्वात् नवा
घटान्तरस्वरूपं घटान्तरं तत्राप्येकतरधर्म
स्यापरस्मिन्नात्यन्ताभावनैयत्यात् · न च र
घटनिष्ठसंयोगात्यन्ताभावसमानाधिक
रणमात्तद्वत्त्वस्य तद् घटायोपि तद्घटस्व
रूपं न स्यादिति वाच्यं अत्यन्ताभावपदेन प्र
तियोग्यसमानाधिकरणात्यन्ताभावस्य
विवक्षितत्वात् अभावस्यापि यथाकथंचि
त् अन्यासत्त्वाच्च निष्ठात्यन्ताभावासमाना
धिकरणधर्मवत्त्वस्याविद्यमानत्वात्स्वरूप

शब्दवाच्यं अत एव स्वरूपमित्युक्तोऽस्वरूपोऽपर
स्मिन्नोऽविशेषप्रतिपादनाय घटस्वरूपं पट
स्वरूपमिति न तत्समभिव्याहारप्रयत्नः अय
मेव च धर्मो घटस्वरूपस्य भेदत्वं तत्प्रकारव
च्छेदेन ज्ञायमानो घटइतरनिरूपणाधीन
निरूपणोऽत अनतः संहितोपाधेरूपाहितं प्र
त्ययायोगांत भेदत्वात्त्वाभावाद्विपत्न इतियोगवि
धुरणां भेदो न स्यादित्यसमानकं स्वतन्त्रस्वभेदो
पपादनायासइति चेत् स्वरूपं चेद्भेदस्तत्र्याशु
क्तिस्वरूपे दृष्टे रजतादिदाग हीन इत्यभेदारोप
न स्यात्तस्याच्च व्यापादनाभिव्यक्ताकारवरणादिरूपरूप
स्वरूपे स्वप्रकाशत्वेऽपि रूपयोर्वा निसंधापइति चेन्न

सिद्धत इति घटगृष्टान्ते घटाद्यत्यन्ताभावत्वं ॥
स्वत्वघटाभि [illegible]
[illegible]

भेदप्र॰ मेवं न हि भेदग्रहमात्रं संशयविपर्ययोर्विरोधि
१६ किंत्वारोप्यारोपविषयगतधर्मयोरन्योन्य
स्मिन्नभावदर्शनं आरोप्यधर्मस्यारोपविषये
व्यतिरेकदर्शनस्याभेदत्वेन भेददर्शनं वा आरो
प्यधर्माकारस्यारोपविषययोरन्योन्याभा
वदर्शनस्य वा ततश्चैवावधारणात्तत्स्वरू
पभेदग्रहे संशयविपर्ययौ न स्यातामिति
रिक्तं च वः ननु यदि प्रतियोगिनानिरूप्यमा
णो घट एव भेदः स्यात्तदा केनापि प्रकारेणानि
रूप्यमाणानीलमपि पीतं भवेदिति चेन्न आ
पादकाभावात् अविशेषतयोर्घटभेदत्वयोः समा
वेशावन्नीलपीतयोर्नीलत्वपीतत्वयोरपि

रु॰

वा समावेशः स्यादिति हि जात्युत्तरमेतत्तद्व्या
प्यत्वकत्वात् यथा च नीलपीतयोर्नीलत्वपी
ततयोर्धर्मयोः परस्परपरिहारस्थितिकत्वं नियमेना
स्माभिरङ्गीक्रियते न तथा घटत्वभेदत्वयोः घटत्व
पाङ्गीक्रियते तदा तावन्नैवासिद्धं भेदविवाद एवाव
स्वे॰ योपपर्यवसन्नः यच्चोक्तं भेदोल्लेखनस्याभेदोल्लेख
नान्तरीयकत्वात् भेदोहि रूपान्धारस्वज्ञानस्यप्रामा
णायनत्तभेदोल्लेखं प्रोपीतितत्रविपरीतं अभेदग्रह
पस्यभेदविषयतानैवस्यात् नहि भेदमनुल्लिख्य
भेद इति धीः संभवतीति योगित्वया भेदभावनाव
श्यकत्वात् भेदे केनं प्रतीयमाने अभेदभानमना
वश्यकं न हि भेदपदाद्भेदे प्रतीयमाने अभेदप्र
तीतस्यापदार्थत्वात् सर्वाधिपंच भेदविषयर

भेदप्र· त्वं वैधर्म्यादविषयतया प्रागेव दर्शितं तस्माद
२७ भेदं नोत्पत्तिरवत्ता धात्र भेदो हेत्वन्त न द्रमेत्य दि
मन्तोरस्य भात्रामिति घटपटौ न भिन्नाविति पार
मार्थिकभेदनिषेधोपपत्तिर्विकभेदनिषेधो वा वे
नुभयथाभेदसिद्धिः पारमार्थिकस्य निषेधेत
हृदयस्य प्रतियोगिनो नित्यवदत्वयः अपारमा
र्थिकनिषेधेचमदनुपगम्यमानपारमार्थिक
भेदनानिषेधानत्वप्यदेवभेदसिद्धिः अभाव
ज्ञाने प्रतियोगिप्रमाणापेक्षित्वाविरुद्धत्वात्
नमात्रापीतिचेत्न हि भेदस्य प्रमितभेदविर
द्धत्येवार्थः पर्यवसन्नत्वापावाकिंनास्त्यिंकेनत्व
भेदघतिभेदनानिषेधामः किन्नाम धर्मान्तरस्मे
वक्षम घत्तिवित्तनयदि भेददविरोधितया किरोधति

रूपकत्वयैव भेदासिद्धिरप्यभेदविरोधितदा घट
पटयोरभेदनामकं धर्मान्तरं द्रव्यत्वपृथिवी
त्वादिवत्· यदि प्रतीतिप्रथमवतरेत कल्पनिवे
धायचयते· प्रतीयत एव प्रतीतेरिति चेत्न प्रती
तोभेदविषयत्वोपपादनात् अपि च प्रत्याय द
द्वैतं प्रतिपाद्यनैन ना किं वक्ष्यमाणादिति सम्प्रत्त घ-
प्रतीति सम्भवोभयमपि ब्रह्मस्वरूपमायाधिभे
दविरोधिभेदाविरोधित्वलयथ्यापि भेदसि
द्धिः· एकत्रविरोधनिरूपकत्वतथा उन्यत्रप्रकाति
प्रतिपत्त्राधैवाविरोधादेवप्रपञ्चे लानिदम
मेवाद्वैतं नाम धर्मान्तरं तदपि भेदविरोधित्वतद
विरोधित्वाभ्यां प्रकाराभ्यां भेदसिद्धिः अप्यत्र
सप्रपंचोभयानि सममद्वैतं धर्माः प्रातिपाद्यः।

कति

तथापि भेदाविरोधे भेदसिद्धिस्तदविरोधे च ऽ
सिद्धिः यथा चोभयगतमद्वैतं मन्नये न स्यात्त
त्वं मप्युभयगतमलक्ष्मापब्रह्मस्वरूपमेवाऽ
ननु धर्मीतरं द्वैतं श्रुतिप्रतिपाद्यं तद्धानजो विवादः श्रुत्या
भेदस्याप्राप्तिदोषात् अद्वैतं प्रतिपाद्यते किंतु
द्वैताभाव एव इति चेन्न द्वैतनिषेधोपि ब्रह्म
भिन्नो न वाऽऽद्ये कथं द्वैतनिषेधो ब्रह्मणा
एवाविरोधः स्ववधः ननु स्वरूपं भेदस्तदा स्याद्यदि
नानात्वस्वरूपस्य नानात्वे चान्योन्याभावाधी
नत्वं यावाच्यमन्योन्याभावस्तु भेदः सर्वथा
प्यनुपपन्नः तथा हि अन्योन्याभावस्तादात्म्या
भावः तस्य च तादात्म्यं घटपटयोः प्रतियो
गि वाच्यं तस्य च सिद्धौ सिद्धमद्वैतमसिद्धौ वक्त

व्यासतो न विशेषणत्वं संभवतीति तद्विशिष्टस्य
उपलब्धितो वा अभावप्रत्ययो न स्यात् अभा
वप्रतीतावुपलब्धस्य नयावा प्रतियोगिभासन
इति एवं वसातिकल्पं संसर्गाभावादस्य भेदस्तथा
प्यभाववात्त्वादिसमवस्थापनवारायन्तुनस्य
ऽर्थस्फुटाकरणान्न च घट पटे पटश्च पटे घटत्व
पटत्वाभ्यामवच्छिन्नप्रतियोगिकत्व इति वाच्यं ए
वं सति घटत्वपटत्वयोरवच्छेदकधर्माभावा
त्तयोरन्योन्यास्मिन्निषेधानुपपत्तावन्योन्या
भावात्मकभेदाभावादन्योन्यधर्ममन्योन्य
स्मिन्निति घटपटयोरभेद एव पर्यवसन्न इति ऽ
चेन्नैवं अभिप्रायानवगमान्न ह्यन्योन्यात
दात्म्यं प्रतियोगि ब्रह्मोऽन्योन्याभावेन प्रति

भेदप्रत्ययोग्यप्रसिद्धिनिबंधनत्वाद्विशिष्टत्वतुफलादि नः-ये
२९ त्वप्रतीत्यनुदयप्रसङ्गेनवा घटत्वपटत्वयोरेव
प्रतियोगित्वमावश्यकमिति येनसंसर्गाभावाविशे
अन्योन्याभावस्य षप्रसङ्गेनवा घटपटयोरन्योन्यस्मिन्निषेधा
त्तादात्म्याभावंव्यवहारमायेन घटत्वपटत्वयो
रवगतावच्छेदकधर्माविरहितिनिबंधनत्वयोरन्यो
न्याभावविरहस्यात्. किंत्वाम घटत्वमेव प्रतियो
गिनंक्रमःअवयवदिसंसर्गावच्छिन्नोनिषिध्यते
तदासंसर्गाभावप्रतीतिस्तादात्म्यावच्छिन्नश्चेत्नि
षिध्यते तदात्वन्यान्याभावप्रतीतिरितिविशे
षः ननु तदात्म्यस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वे
स्यप्रतीतित्वतदवस्थमेवेतिचेत्न घटस्य
प्रतियोगितापदवच्छेदकंतादात्म्यंतस्य घटए

वप्रामित्वात् नहि पटत्तदात्मानघटः ननु
घटानिसंतादात्म्यंचेत् पटेनिषिध्यतेतदा
तादात्म्यप्रतियोगिकसंसर्गाभाव एवायमि
तिचेन्नतत्तादात्म्यस्याप्रतियोगित्वात् घट
तादात्म्यंपटेनास्तीति प्रतितोतादात्म्यमेव
प्रतियोगित्वेनपरिस्फुरतीतिचेन्न तत्रतादा
त्म्यसंसर्गस्यैवनिषेध्यत्वात्संसर्गाभावाङ्गी
कारात्. यत्र घटः पटेनभवतीतिनञ्ञन्वयो घ
टेन. तत्रतादात्म्यावच्छिन्नोघटएवप्रतियोगी
तिसंसर्गाभाववैलक्षण्यात्. प्रतीतिवैलक्षण्या
देव प्रत्ययनव्यवैलक्षण्यापत्तिरिकेति नहि घटः पटो
नभवतिकिंचित्तादात्म्यंकचित्संसर्गेतिघटः पटो
नास्तीति प्रतीत्योर्वैलक्षण्यं विना यावातानुभवे

=कचित्तादात्म्यंकचित्संसर्गाभावअवच्छेदकरत्वर्थः=

भे
प्र.द.४. किंच भूतलवृत्तेरपि घटस्य घटो भूतले न भव
२. तीति भूतले ऽभावः प्रतीयते स च तत्संसर्गाभा
वः भूतले घटसंसर्गस्य सत्यत्वासिद्धत्वात् एवं
च घटे घटो नास्तीति तत्तादात्म्याभावः घटो
तादात्म्यस्य घटेऽत्वव्याप्यङ्गीकारात् तस्माद्
त्यन्तयोरभावयोर्भेदः स च प्रतियोग्यभेदेऽपि प्र
तियोगितावच्छेदकधर्मभेदप्रयुक्त एवेति
वक्तुमुपन्यस्यामः ननु यदि प्रतियोग्यभेदेऽपि
प्रतियोगितावच्छेदकधर्मभेदादभावभेदः
स्यात्तदेह घटः पृथिवी नेह पटः इत्यत्रापि पृथि
वीत्वावच्छिन्नप्रतियोगिको घटत्वावच्छिन्न
प्रतियोगिकश्चान्यो घटस्यैवाभावः स्यादिति
चेन्न अस्त्येवात्राभावद्वयं परं त्वत्रापि संसर्गा

स्य प्रतियोगितावच्छेदकतया संसर्गाभावव्यप
देशः ननु अत्र घटत्वपृथिवीत्वाभ्यामेव प्रतियो
गितावच्छिद्यते न तु संसर्गेणापि एवं घटः पटो
नेत्यत्र घटत्वमेव प्रतियोगितावच्छेदकं न
तु तादात्म्यं तथा च केयं तत्र रूप्यायत प्रतियो
गित्वेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन वा अत्र प्रती
यमानायेव तद्भिन्नस्य संसर्गे तादात्म्याभावसं
सर्गाभावयोः सीमाविवादे नियन्तारावितिचे
न्न एवं नेह घट इत्यस्याः प्रतीतेर्घटसंसर्गो भू
तले नास्तीति एतस्या नेह घटो वर्त्तत इ
त्यादिना विवरणात् घटः पटो नेत्यस्यास्तु
घटात्मा न घटो घटस्वरूपं न पट इत्यादिना वि
वरणात् तथा च विवरणविप्रतिपत्तिविषयमात्रयोरे

भेदप्र· विशेषणानुकथ्यंसंसर्गतादात्म्ययोरप्रतीतिः
२१ असतिवास्मिन्भेदे· अग्निहोत्रंजुहुयात्स्व
र्गकाम इत्यादावेकत्रैवपदत्रयार्थान्वयाद्धेतुफ
लभावोपिकथमुपपादनीयः तस्यभेदगर्भत्वा
त्· अन्यथासमासादितदावेघटायेनप्रवर्तेत
दण्डात्मनोघटस्यापिनाशादितत्वात्वदण्ड
स्यसत्त्वेपिघटासत्त्वंचेत्तदातदभीतिनविरो
धः धर्म्याद्यभावादेवभेदसिद्धिः सिद्धस्यकारण
त्वात्सिद्धस्यचकार्यत्वात् असतिचघटमाने भेदे=
येतत्रोपपत्तमध्यानयेत घटार्थमेवदण्डमप्यु
पाददीतनतुवधात्तमपितोपाददीतवाजपेय
यसाध्यस्वर्गार्थीकलंजमपिभक्षयेत्तवाजपेय
कलंजभक्षणायोर्भेदात्तुवाजपेयजन्यस्वर्गाकलं

जलन्धराजन्यनरकयोरभेदात्तुगांदद्यादिति
विधेरसमर्थपिदद्यात्तुगोधयासमयोरभेदात्तु
स्यानपिवेदितिनिषेधस्यापिनापिवेदितिया
दिस्थौनस्यात्तल्लौकिकव्यवहार्यव्यापारसा
ध्यसकलव्यवहारविलोपः स्यात् आगमैकव्य
प्रत्याकर्मत्वाचतन्त्रदागमप्रतिपाद्यस्वर्गापूर्वा
दिपारमार्थिकत्वेकप्रवेकः कोवात्रपतिबंद
कदेशप्रतिपाद्यत्वाभिमतप्रत्ययजोन्यप
वाक्यार्थप्रतीतिभिर्वैभेदेनप्रतिपाद्यतेये
नाभेदप्रतिपादकाः कृत्याभासानांपारिप
त्यंस्यादितिचेत्स्वर्गापूर्वादयश्चेत्तत्प्रतिपा
द्यवपारमार्थिकास्तावत्तेवाकेनपारमार्थ्य
मप्यस्वर्गादयोप्यपारमार्थिकाएवतदावसा

भे०प्र० द्वैतपारमार्थिकत्वे कस्ते प्रतिभूः स्वर्गादयः श्रु-
२२ तिप्रतिपाद्यत्वात्पारमार्थिका भेदस्त्वमीषां
पाद्यं श्रुत्यप्रतिपाद्यत्वादपारमार्थिक इति चेत् स्वर्गा-
दयः सन्तु पारमार्थिकाः श्रुतिप्रतिपाद्यत्वाद्वे-
नु फलभावोप्यमीषामस्तु पारमार्थिकत्वे
तावद्देवदत्तावदस्माकमपि द्वैतमपलपनं श्रु-
मेयावैवेत्फलभावादिभिस्त्वपारमार्थिक
ता त्वस्त्वेपि भेदो ह्युपादीयतां· तदा स्वदत्तमपि त्वा-
मना हृत्य भेदस्योत्पत्ति वस्तुतस्तु भेदस्यैव श्रु-
तिप्रतिपाद्यत्वं नतु त्वदभिमतमभेदस्यापीति
दर्शितं प्राक्· ननु क एवमाह यद्भेदो नास्तीति·
किंतु सकललौकिकवैदिकव्यवहारधुरीणो
व्यावहारिको भेदोस्त्येव नहि मिथ्या सत्यभेदो

पि नास्माभिरङ्गीक्रियत इति चेत् उच्यते कि-
मिदं व्यावहारिकत्वं नाम यस्य प्रमाणविरहे
भेदे वसत्त्वं ज्ञाननिरूप्यविषयत्वमिति चेत्·
न· इष्टत्वात्· ब्रह्मरायपेनस्याविद्यमानत्वाद्ब्र-
ह्मणि ज्ञानविषयत्वं नास्तीति वा कोनयदि
ज्ञानं जननीयं तदाज्ञानाविषयत्वमवर्जनीयं
नचेत्तदा· स्तरां ज्ञानविषयमवर्जनीयं श्रप
व्यवहारोभिलापरः तद्विषयत्वं व्यावहारिकत्व-
मिति चेत् न ज्ञानाविषयत्वपक्षोक्तदोषाभावा-
त् न यत्नानयत्नादिरूपव्यवहारविषयत्वमेव
व्यावहारिकत्वमिति चेत् अन्योन्याभावरूप
भेदे तदभावात् ननु ज्ञानेच्छाप्रयत्नादिविषय
त्वं यथापि व्यावहारिकत्वं प्रकृतेनोपपद्यते तथा

त्रि

भेदग्र· पिबाध्यत्वमेवव्यावहारिकत्वंपारिभाषितमि
२३ हविवक्षितमितिचेत्‌बाधोविषयसत्ताप्रमातद्वि
षयत्वंबाध्यत्वमिति यदितदात्वयैवप्रमावि
षयत्वेनप्रामाणिकत्वमुपपादितंब्रह्मप्रमा
विषयत्वंबाध्यत्वंतदाभेदःपारमार्थिकइति
त्वानित्वयाभ्रमत्वेनाङ्गीक्रियमाणोपारमार्थि
कत्वांशेबाधेपिधर्म्यंशेबाधेनाद्वैतस्याबा
ध्यत्वमित्यापन्नंधर्म्मिणःसर्वस्याभ्रान्तप्रकार
नेनुविपर्ययइत्यभ्युपगमात्तस्यापिभेदत्वेन
भेदोनबाध्यतइतिसिद्धिंब्रह्मन्यस्याब्रह्मणःपा
रमार्थिकामित्यपारमार्थिकत्वबाधेब्रह्मणो
पिबाध्यत्वंस्यात्‌· घटपटौभिन्नावितिज्ञानं
भ्रान्तंतत्त्वप्रकारेभेदएवभ्रान्तस्तस्यबाध्यत्व

मितिचेत्‌·नघटपटौभिन्नावित्यादिज्ञानेषुतात्त्व
त्त्विकभ्रान्तोपपत्तिकबाधानांनिरसनात्‌निर
सिष्यमाणत्वात्‌ कचित्कालेकाचिद्देशेका
चिद्विषयेभेदस्यबाध्यत्वेपिसर्वत्राबाधान्नाऽ
सार्वत्रिकोबाधःत्वयापिशुक्त्यादौपरदर्शनस्यबा
ध्यत्वेनाश्रावकस्यव्यवस्थापनत्वामेवव्यवहारिक
त्वमितिचेत्‌·न·तस्यब्रह्मण्यपिसमानत्वात्‌
नत्वभ्रान्तिप्रतिपाद्यत्वादेवबाध्यत्वव्यवस्थिति
रितिचेत्‌ न·भेदस्यापिभ्रान्तिप्रतिपाद्यत्वोप
पादनात्‌भेदग्रहेकेषामपिकदापिकुत्रापि
बाधोनास्तीतिवक्तुंत्वयाशक्यते·येनभेद
स्यबाध्यत्वमन्यथयतिचेत्‌तर्हिव्यवस्थापरि
मानबाध्यत्वव्यवस्थितिरितोद्वाबाध्यत्वसि

अस्यांकल्पायांत्वमेवव्यावहारिकोपपा
दकतायामारूढेसियत्तुवाधाविरहोस्मा
भिर्व्यवस्थापनीयस्तत्रयेनप्रकारेणब्रह्मसा
क्षात्कारस्याविरहस्तयोमपाद्यःसएववैदस्मा
भिरुपपादयितंशक्यत्तावत्तैवास्माज्ञायिते
नव्यवहारिष्यास्मिनव्रह्मभिन्नत्वमेवव्याव
हारिकत्वमितिचेत् नएताहृशव्यावहारि
कत्वस्यास्मदपेक्षितत्वाद्भेदभिन्नत्वेनब्रह्म
योपिव्यावहारिकत्वस्यसंवपंचत्वात्तब्रह्म च=
भिन्नत्वस्यतयाभ्युपगम्यमानस्यपारमार्थि
कत्वेभेदपारमार्थिकत्वस्यासिद्धत्वात्त्रिकालस
त्यत्वंव्यवहारिकत्वमितिचेत् असत्यत्वमिति
वाध्यत्वंचेत्दोत्तामन्तरं अप्रमाणिकत्वंच

प्रमाणागोचरत्वोपपादनेनैवनिरस्तं अलीक
त्वंवाविधिनिषेधव्यवहारगोचरत्वोपपादने
नैवापास्तं असत्वंव्यावहारिकत्वमितिचेत्
नयदिसत्ताह्ययोगित्वंतदामन्यामहोत्योन्या
भावस्यसत्तायोगित्वानभ्युपगमात् अस्त्व
त्वमेवासत्त्वमितिचेत् रूसत्वात्भावप्रति
योगित्वमितिचेत्·न·रूसत्वादेवमिथ्या
त्वमेवव्यावहारिकत्वमितिचेत्मिथ्यात्व
मितिप्रमाणिकत्वंयदितत्रौक्तमिथ्याप
दाभिधेयत्वंचेत्तत्रसङ्केतेनैत्यरसंकेते
मैवजाचरत्नस्यव्रह्मणपापित्वकरत्वात्तन्नद्वि
तीय·ततसङ्के·तेप्रापककोपव्याकरणादे·
भेदपदपर्यायत्वेनमिथ्यालीकादिपदाना

भेदप्र॰ मननुध्यासनात्‌ अमोक्षमेवकत्वमेवव्या
२५ वहारिकत्वमितिचेत्‌॰ न॰ इष्टत्वात्‌ अत्यंति
कदुःखाभावस्यमोक्षतया हन्योन्याभावा
भिन्नत्वात्‌ मोक्षोपायज्ञानाविषयत्वमेवव्या
वहारिकत्वमितिचेत्‌॰ न॰ श्रवणमननानि
दिध्यासनादीनांमोक्षोपायज्ञानानांशारी
रात्मभेदविषयकत्वात्‌॰ भेदज्ञानास्यमेव
नहि श्रवणादीनाम् उपयोगंसंभवति यौगिक
त्वमेवव्यावहारिकत्वमितिचेत्‌॰ न॰ इष्टत्वा
त्‌ अद्वैतविरोधित्वमेवव्यावहारिकत्वमि
तिचेत्‌॰ इष्टत्वात्‌॰ वैपरीत्यस्यापिस्ववचत्वा
च्च प्रपंचान्तर्गतत्वेवैद्यावहारिकत्वंतदाप्रपं
चबहिर्गतत्वेन ब्रह्मणएवाकिन्नव्यवहारिका

त्वंस्यात्‌ प्रपंचस्यप्येवंविकल्पकादर्श्यतीय
त्वाच्च अविद्या प्राद्येयत्वंवैद्यावहारिक
त्वंतदानाकिंचिदनिर्संवैपरीत्यंवस्वचंत्र
विद्याविषयत्वंव्यावहारिकत्वमितिचेत्‌
नक्कचिन्नव्यापिपारमार्थिकत्वात्तत्रेजड
त्वंव्यावहारिकत्वमितिचेत्‌ नयादिज्ञान
विषयत्वंतदाऽनुजानीमः अव्याप्तिमापि
न्नत्वंतव्याप्यनुजानीमः अव्याप्तंदप्तिन्नत्वं
नव्यापिनानिसंकृत्तेनावेद्यत्वमेवव्याव
हारिकत्वमितिचेत्‌ न इष्टत्वात्‌ भेदस्यपा
रमार्थिकत्वेऽप्यत्रिकोदध्यायांकप्यंनवेद्यत्वमि
तिचेत्‌ वेदनाविरहादेवब्रह्मणस्तदाकप्यं
वेदनामितिचेत्‌ तत्स्वयमपितवव्याप्तिः तस्माद्वा

भेदप्र. वहारिको भेद इति. तत्राङ्गीकारो न किंचिदनि
२६ ष्टमापादयति केवलं पारमार्थिकत्वं व्यावहारि
कत्वमिति ब्रह्मप्रपंचयोर्धर्मद्वयं प्राचीनैर्दृष्ट
वैयात्निभि. श्चिवमस्मिन्नर्थे तत्त्वबोधिनीकारा
र्वाचीनानामपि विवादान्निनो व्यामुग्धाः एवं वक्तुं
नैव शक्नुतः प्रमाणासिद्धत्वात् ब्रह्मप्रपंचयो
र्विशेषो नास्त्येव व्यावहारिकत्वाविशेषेवत्प्र
पंचस्य पारमार्थिकत्वं तस्माद्धि भेदः पारमा
र्थिकः व्यावहारिकत्वात् यत्तु पारमार्थिकं
तद्व्यावहारिकं यथा ब्रह्म इति न वाच्यं न व्या
वहारिकः तस्मात् पारमार्थिक इति व्यतिरे
की यद्यपारमार्थिकत्वाभ्यां विवादास्पदं भेदः
पारमार्थिकः व्यावहारिकत्वात् यद्यद्व्यवहा

रिकं तत्तत्पारमार्थिकं यथा ब्रह्म पारमार्थि
कत्वमप्यव्यावहारिकत्वं वाच्यमायं तस्मात्
पारमार्थिकः साधनविकलो हेष्यान्न इति
चेत् न. ब्रह्मणोऽपि व्यावहारिकस्य प्रमाण
सिद्धत्वात् व्यावहारिकत्वं व्यवहारगोचरत्वं
तच्च ब्रह्मणोऽप्यस्ति ब्रह्मेत्यभिलापरूपव्यव
हारसत्त्वात् ज्ञानरूपव्यवहारसत्त्वाच्च तन्म
ते घटादावात्मनो ब्रह्मणो ज्ञानयनानयनादिरू
पव्यवहारसत्त्वाद्ब्रह्मणोऽव्यावहारिकत्वमिति
तत्तौतिके घटरूपव्यवहारस्यापि त्वयाभ्यु
पगमात् व्यावहारिकत्वनिषेधे व्यावहारिक
त्वमपर्यवसितमेव तस्मात् पर्यायपर्यव्याव
हारिकत्वनिषेधोऽपि ब्रह्मणो न स्यात्तथा व्याव

भेदप्र॰ वहारिकत्वमनिवारणीयमेव॰ अव्यावहा
२७ रिकं कथं व्यावहारिकं स्यादिति चेन्न॰ आ
त्मानमुपालभध्वं येन स्फुटतरं व्यवहार
ब्रह्मणि यथापि अव्यावहारिकत्वमभ्यु
पेयिवद्भिरेकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति श्रुतिरप्य
द्वितीयत्वादिना रूपेण ब्रह्म व्यवहरणीय
मित्येतत् परैवं तथापि नहि साध्यस्य साधा
नवैकल्यं प्रत्यक्षानुमानं तावत् हि गगनादिव्यतिरे
कव्याप्यभावादिति चेन्न॰ न॰ त्वन्मतेन तत्र
व्यतिरेकसत्वात् यद्यभेदः पारमार्थिकः
वेद्यत्वात् यदेवं तदेवं यथा ब्रह्म तथा चायं
तस्मात्तथा वेद्यत्वं च वेदनाविषयत्वं तच्च
त्वन्मते ब्रह्मण्यप्यस्त्येव भेदः प्रमाविषय॰ त्वा

न्नविषयत्वात् यदेवं तदेवं यथा ब्रह्म तथा
चायं तस्मात्तथा शुक्तिकाविषयतया ज्ञाने रज
वे तत्वं व्यभिचार इति चेन्न॰ न॰ रजतत्वस्य प्रमा
विषयत्वात्॰ रजतत्ववैशिष्ट्यं भ्रमैरवभास
नेन चैतत्प्रामाणिकमिति चेन्न॰ न॰ रजतत्व
वैशिष्ट्यस्य रजते पारमार्थिकत्वात् नहि
तदतिरिक्तं वैशिष्ट्यं भासते शुक्तौ तर्हि कथं
रजतज्ञानं कथं भ्रम इति चेन्न बाधिकरण
प्रकारावच्छिन्नविषयतया प्रतियोगित
शो— याविशेष्यावृत्तिप्रकारकतया विशेष्यानि
ष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगिधर्मप्रकारकतया
प्रतियोगिकतया वा नत्वसद्विषयतया
वाणिगवीप्याद्यनुरूपरजतत्वस्य समरसो

सतिमुक्ताविंद्रियसन्निकृष्टस्यायांभ्रान्तिरजत
योर्भेदग्रहाभावसामग्री वशात्तत्ताद्दात्म्यारो
पसंभवात् न चैवं नैयायिकानांज्ञेयत्वा
प्रमेयत्वयोरविनाभाव एवेति व्यभिचा
रयनरजतताद्दात्म्यं भ्रान्तौ नास्ति तथा
चकथंतद्वैशिष्ट्यं भ्रान्तौ भासतइत्युक्ता
कारिष्यसीति चेन्न तन्नाकिरजतताद्दात्म्यस्य
काचिदभावोस्तीत्येवंतस्यापारमार्थिकत्वं
तदत्ताद्दात्म्यमपारमार्थिकत्वं घटपटादीनांम
भेदानामप्यत्रीकुमेरति क्रमेणेत्सवालंमर्मेपि
डपाकोहि घटादीनमभावप्रतियोगिकत्वं
नाङ्गीकरोति एतेन स्वप्रदृष्टकामिन्या
दीनामपि तरङ्ग संसर्गोद्भूतवंदुर्भेदादी

नामपि पारमार्थिकत्वमभ्युपगच्छतामस्मा
कंतत्त्वहस्यान्नावच्छेभेनजागराद्यवस्थानू
यमानघटपटतद्भेदानामपारमार्थिकत्वा
तस्मात्तत्तकिंचिदानीं समापादयतीत्यवधा
नवांसत्वोपरत्नोमसदपिभ्रमेभासतइतिपदो
स्याभिन्नाङ्गीक्रियतएकत्तदादायापिहस्यान्मा
वकाशः न वस्यादिति घटःपटप्रतियोगिका
न्योन्याभावान्यत्राभावरहितः पटत्वप्रतियो
गिकात्यन्ताभाववत्वात् यत्रपटत्वप्रतियो
गिकात्यन्ताभावं न भवत्व जिनतत्पटप्रतियोगि
कान्योन्याभावान्यन्ताभावरहितः यथापटः
न चवनायंपटत्वप्रतियोगिकात्यन्ताभावरहितः
पटत्वप्रतियोगिकात्यन्ताभाववत्वात् यत्तत्र

भेदप्र॰ पटत्ववान्न तस्मात् पटप्रतियोगिकान्योन्या
२९ भावात्यन्ताभावरहितः घटपटतिसान्योन्या
भावप्रतियोगिपटत्वप्रतियोगिकात्यन्ताभा
वत्वात् यदेवं तदेवं यथालोकं तथावायं तस्मा
त्तथेति प्रसाध्यदृष्टान्तवत्तेनावयवा घट
पटावन्योन्यभेदवन्तौ अन्योन्यधर्मात्यन्ता॰
भाववत्वात् यौ अन्योन्यधर्मात्यन्ताभावव॰
न्तौ तौ अन्योन्यभेदवन्तौ यथा धर्मात्यन्ताभा
वावत्वात् ये अन्योन्यधर्मात्यन्ताभाववन्तौ॰
य' यथा विध्याविधे अन्योन्यधर्मात्यन्ताभावव
न्तौ विभौ तस्मादन्योन्यभेदवन्तौ घटयं पटत्वा
दात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिकाभावसमानाधि
करणं पटत्वासमानाधिकरणधर्मत्वात् घ॰

त्पटत्वादात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिकाभावसमा
नाधिकरणं नासौ पटत्वासमानाधिकरण
धर्मो यथा पटत्वं न चैवं न पटत्वासमानाधि
करणधर्मस्तस्मान्न पटत्वादात्म्यावच्छिन्न
प्रतियोगिकाभावसमानाधिकरणमिति व्य
तिरेकी घटवद्भूतलं घटप्रतियोगिकाभावा
धिकरणं घटत्वप्रतियोगिकाभावाधिक
रणत्वात् यन्नैवं घटत्वप्रतियोगिकाभावा
धिकरणं तन्न घटप्रतियोगिकाभावाधि॰
करणं यथा पटघटत्वप्रतियोगिकाभावा
धिकरणं चैवं तस्मात् घटप्रतियोगिकाभावाधि काभा
करणमत्र पक्षविशेषणमहिम्ना संसर्गाभाव
वाधेनान्योन्याभावसिद्धिः एवं घटपटकपाले वत्=

भेदध्र· पत्रैक्यकृत्यैन देवसाध्यम् एवंरूपत्वसमानका
२· लीनत्वप्रतियोगिकाभावसमानाधिकर
णात्यन्ताभावात् संयोगवत्तरसादीनामपि पद
समत्वान्न व्यभिचारः एवं संयोगमेव दृष्टा
न्तीकृत्य वृत्तिमत्पदार्थपक्षकमनुमानं
प्रयोक्तव्यं व्यभिचारसंभवोऽस्मानस्तनीया
प्रपंचः सत्यः दृश्यत्वात् यन्न सत्यं तन्न दृश्यं
यथा ब्रह्माद्वैतं न चापेदृश्यस्तस्मात् सत्यः शु
क्तौ रजततादात्म्यं दृश्यमपि न सत्यमिति व्य
भिचार इति चेत् न· तस्यापि सत्यत्वात् प्राति
भासिकसत्यत्वात् प्रपंचः पारमार्थिकः अभि
धेयत्वात् यद्यदभिधेयं तत्तत्पारमार्थि
कं यथा ब्रह्मपारमार्थिकत्वव्याप्याभिधेय

त्वं वाच्यीयं तस्मात् पारमार्थिकः स्वप्नादुष्ट
न प्रपंचोऽपि सत्य एवेत्यवधेयं भेदादिज्ञानं स
द्विषयकं ज्ञानत्वात् यन्नज्ञानं तत्सद्विष
यकं यथा ब्रह्मज्ञानं सद्विषयत्वव्याप्यज्ञान
त्ववत्ता विवादविषयभेदादिज्ञानं तस्मात् स
द्विषयकमनन्तु स्वाशिरश्छेदादिस्वप्नादिगत
नाकात् भुवने पर्यटयस्मरः संभोगसमद्भूतर ईरपा
याम् हिद्राविजयस्य मेरुशिखरसमारोह
णो रावणापयानादिकमपि निद्राविद्राविते
न्द्रियग्रामपुरुषः यत्र पातीत दर्पित्वया पार
मार्थिकमेवेत्यर्थं चेतत् तंतं कस्यचित्सम्यक्क
र्कजा ग्रंथाशीकोऽसि येन तदानीं तज्जाग
रणदशाभाविबाधव्यतिरेकसत्यापि नाश्य

भेदप्र॰ प्यामन्यसत्त्वमिति चेत्कः संदेहः प्रामाणिकाना
३१ त्कालिकबाधेन स्वाधिरक्षेदादीनीनन्तु
न्नानिष्परमभावमवधारयामो ननु जन्मा
न्तरेपि त्वदुदाहृतं सर्वं नास्तीति न हि कर्म
सतः कालेपि कृतवानर स्यवाभास्तीति नि
स्फुरणं यामः भगतत्वभरा सार्थमेतन्नदाकार्ण
प्रातिद्वारा सत्यानुभवति नस्मा द्वायमा
नप्रमाणार्थिकत्वयोः समानियमवादिनो
नैयायिकाः स्वप्नविषयानव्यभिचारस्य
लत्वेनोदाहियमाणावपि तयाराजनिमी
लिकयो गजानिमीलिकया वचीरयन्तो नमा
नायापि विन्यतीति ननु यस्य ब्रह्मज्ञानं तस्य
पंचोपि समभादित्तस्याचैवं मन्यमानस्य

मत्र नास्तिकेभ्यो न विशेषमवधारयाम
इति चेत् न यो नास्ति भाभि त्वं ब्रह्म सत्यत्वेनाबाध्य
सत्वाभिधेयत्व प्रमेयत्वादिना सत्यमत्वं
ब्रह्मस्वीकरोतीति नयोः कतरो नास्तिक इति
त्वमेव परिभावय प्रपंचाद्भिन्नत्वेन ब्रह्मज्ञा
नी ही त्येन तद्रूपमुवमसा पमायामः नहि
प्रपंचाद् ब्रह्मैकः मम्या हि तेन योपानिव ब्रह्म
'समानाधि हीनि घोषयन्ति चेत् ब्रह्म साक्षात्कारः सा
करण=। दादेव दुःखो छित्तिरूप परमपुरुषार्थोपियो
गी नन्न प्रपंचसाक्षात्कार इति वाच्यं न
नु ब्रह्मैव सत्नत्नु प्रपंचवृत्तिस्थापा पीत्यस्मिन्न
लमभिनिवेशेन ननु यादृक्षान्तिः तथैव ता
त्पर्यंतर्हि व्यासःका पर्यमेवं नाज्ञासीद्यतस्त

भेदम॰ चैवा स्तत्र यदि तिचेन्न यदि ब्रह्मपारमार्थिकं
२२ तर्हि द्वैतस्यापि: न ह्यासीद्येनसर्वं भून्यत्नायायां
मसत्ववत्वान्नहि व्यासः स्वरूपेरोधि प्रत्तः पा
रवश्चि बाधोहि तास्थमिति चेन्न नापिवास
फ॰ सूक्ष्मास्यामितत्वस्सामसः भावत्रं तर्हि तत्र
ती र्थिका नांक स्वपरिग्रहस्तिचेन्न ब्रह्मसत्सुत्ति
नैनत्वहिवलस्तृणाद्याधिममाविशेषः प्रपंच
मिथ्यात्वसाधनंपतं साहम्म होश्रुवंतुमाना
न्यद्वैत प्रतिपादकाणमवाधात्वे धमप्र
मांजनाधि ष्यं तीति चेन्न स्यागमवाधोह्याग
मवाक्य जन्यासा ध्यविपरीतप्रतीति साव
सन्त्यानवाक्याद्येक ध्यंवाध: तथैवसत्यथा
द्वैतासिद्धावद्वैत प्रमभावान्न तर्हि साध्यवि

परीतप्रतीति साधंवाध: किंतर्हि साध्याभा
वप्रमासा वेदसिद्धितीयाक ध्यद्वैताभावप्रमा
रूपोवाध: नचणागमजनितायांद्वैतबुद्धित्र
सत्यालहि तत्र रोवा धा भावः प्रत्यान्येन तन्ना
नेनवाधायोगात् मत्यमतमनेनाग्नि तिनवु
द्धिरसत्याभवत: मोनवज्ञातस्या देवा प्रा
तीके तिचेन्न ममम तेसत्याऽद्वैतबुद्धिर्ना
स्थेव नहि एकमेवाद्वितीयंब्रह्मेतिवाक्यं प्रमा
णं नजनयत्येव वक्ता एवमाहन जनयतिक्रपि
नुब्रह्मणि ब्रह्मप्रतियोगिकोभेदोनास्तीता
दृशं ज्ञानं जनयतीन नद्व घटपटादि भेदसा
धनेबा धकं नभवति भिन्नविषयत्वानसर्वा
द्वैतज्ञानं यमसोनतत् प्रातेःस्य तत्वप्रमाणि

भेदप्र· ब्रह्माभेदविषयकंज्ञानमुत्पन्नमनयोःक
२२ तराप्रमेतिसंदेहोस्तीतिचेन्ननहिउत्तरांत
बाधःनहिसंदिग्धप्रामाण्यंमापिज्ञानंबाध
कंप्रबलस्यसंदेहएवनास्तिमदनुमानस्य
मानत्वादृष्टाद्वैतज्ञानस्यतथापिप्रामाण्या
राण्यङ्गीकारान्नतत्रप्रवृत्तीःकिंतुयदिप्रमाण
त्वेनाभिमतेनप्रमाणाप्रमाणान्तरापेक्षा
धैतिप्रमेतिकूटकार्षिकवचैवबाधमुद्रासः ञै
नन्वस्तुसाध्याविशेषःहेतुसाध्ययोर्भेदा
भावात्नचपर्यायस्यसाध्यंसिद्धंनदासिद्धसा
धनमेवाध्यासिद्धंतदानदानीनोहेतोर्व्याप्य
सिद्धास्वरूपासिद्धिरितिचेन्नभेदव्यवहार
कर्मेदेनत्वयाभ्युपगम्यमानेनाभिन्नेनहेतु

ध्व:

नासकलाभासवदस्तौसिद्धौनपरमार्थि
कोभिन्नत्वासित्यसंनीत्यदोषात् ननुहेतुनार
मसत्त्वात्स्वरूपासिद्धिरस्तुनहिहेतुना
सतोव्ययःमङ्गःकर्मैकत्तिचेन्नहिसिद्धिर
प्यसतीकल्पमनुमानमपहस्तावि व्याप्तिस
त्तीवासिद्धिस्वजन्मपीडायापिनाङ्गीकार
र्त्तव्यावास्तसत्याप्यासिद्धान्तसाधकंवास्तव
धंसिद्धस्पत्तीतिचेन्नसर्वस्यापिहेतुनासा
ध्यंवास्तवंनत्वसत्यासीनिवदोषःमयावधा
हृदीकासिद्धिर्दोषत्वेनमन्यतेसानास्त्येव
प्रकृतेयेनमाद्दृशापिदोषायसावक्तारामा
मादयेत्एतेनाश्रयासिद्धिःपरिहृतानन्व
त्वव्याप्यत्वासिद्धिहेतुसाध्ययोर्भेदसातिव्या

भेदप्र· त्रिस्य तु भेदस्य व्याप्त्यैव साधनीयत्वेनाति।
२४ दुर्घटत्वमिति चेत् नैवं स्वापात्ततस्तदप्र
गम्य पञ्चानव्यावहारिकभेदमादायैव व्याप्तिसिद्धे
वस्तुगत्याभेदज्ञानं व्याप्तिजनकं व्याप्तिज्ञानज
नकं वा नाद्यः व्याप्तेर्भेदज्ञानजन्यत्वानभ्युप
गमात् नापि द्वितीयः साधनं वस्तुतः सत्यत्वाभा
वाप्रतियोगिसाध्यवत्कत्वज्ञानस्य भेदज्ञाना
नुपजीवकत्वात् यन्मते धूमो यो यो धूम
वान् सो वह्निमानित्याकारेणैव गृहीतायां
व्याप्तैर्भेदज्ञानस्यैवोपयोगात् अत एव सा
धनसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रति
योगिसाध्यवत्कत्वमित्येवानिर्दाष्टं व्याप्तिं
वर्णयन्ति ननु वस्तुसिद्धसाधनं व्यावहारि

कस्य भेदस्यासिद्धत्वादिति चेत् · न · भेदं प्रत्या
नात्मपारमार्थिकत्वस्य साधनात् तथा च धग
विरोधः वेद्यत्वादीनां हेतूनां पारमार्थिक
त्वाभावव्याप्यत्वान्नैवं वेद्यत्वस्य ब्रह्मणि पा
रमार्थिकेऽपि गतत्वात् तत्र वेद्यत्वं नास्ति किं
त्स्वयमेव वेदनात्मकमिति चेत् ब्रह्मणि वे
द्यत्वं नास्तीत्यत्र ब्रह्मपदेन ब्रह्मोपस्थापनेन
वाक्यार्थबोधकाले [illegible] वेद्यत्वमन्यथैव ब्रह्मणि
वेद्यत्वनिषेध [illegible] कर्तुमशक्यः वेद्यत्वनि
षेधकेन वाक्येन ब्रह्मण उपस्थापनात् ब्रह्मवे
द्यत्वात् तद्वदित्यनुमानप्रदीपोऽपि पक्षत्व
तो वेद्यत्वमवर्जनीयं पदानुपस्थितौ च वे
द्यत्वमवर्जनीयमेवानिवेद्यासाधनात् न च वस्तु

भेदप्र· सत्त्वप्रतिपन्नः। तथाहि प्रपंचो मिथ्या वेद्यत्वा
३५ त् शुक्तिरजतवत् तादात्म्यवत् भेदो न पारमा
र्थिकः व्यवहारिकत्वात् तरङ्ग·प्रसङ्गानुस्ते
वं द्भेदवत् घटादिभेदा न पारमार्थिकाः जड
त्वात् शशशृङ्गवत् नैवमिति चेत् मैवं प्रपद्यमा
मानस्य ब्रह्मणि व्यभिचारात् दृश्यत्वस्य
साध्यविकलत्वात्· साध्यं च मिथ्यात्वं य
घपारमार्थिकत्वं तदा साध्याप्रसिद्धिः अप
व्यावहारिकत्वमेव तदा सिद्धसाधनं अप
ब्रह्मभिन्नत्वं तथापि सिद्धसाधनं अपस
कलविधिनिषेधव्यवहाराभाजनत्वेन
दाव्याघातः प्रपंचोपि मिथ्येति मिथ्याव्यवहा
राभाजनत्वाङ्गीकारात् अथ मिथ्यात्वं

विषय
मामिथ्यात्वं नाप्यपसिद्धसाधनं कदाचि
त्कस्यचिद्भ्रमविषयत्वाङ्गीकारात्· नहि
भ्रमविषयत्वं प्रमाविषयत्वविरोधि एकत्रैव
रजतत्वेन भयदर्शनात् अपाप्रमामूलत्वा
माविषयत्वमेव मिथ्यात्वं नहि साध्याप्रसि
द्धिः अप्यसद्विलक्षणानिर्वचनीयत्वं मिथ्यात्वं
नायं वल्गुदोषो यत्तत्त्वनिर्वचनानिलितिः
यदि च निर्वचनं स... सेन्त्वपापि निर्वक्तुं न
त्वामहे अदृष्टत्व... त्वादिति चेत् ... केवल
भाग्डुब्बत्वेनैवाकिर्तोर्हि सत्त्वेनाभिधेयत्वेन
प्रमेयत्वेन ज्ञेयत्वेन धर्मित्वेन धर्मत्वेन वा रत्ने
नैव प्रपंचवत् ब्रह्मणो भेदो ... मामाप्युपगमे
इति सत्स्वाभावात् नहि भेदः कथ्यमिति चेत् न

भेदध्र० नचाकल्पितेनत्वोन्मत्तस्यउरस्त्वादेवमेकत्रप्य
२६ सत्वासत्वसदसत्वपक्षेषुदूषणादर्शनाद
निर्वचनीयत्वमेवप्रपंचस्यावधार्यामइति
चेन्नत्रनिर्वचनीयत्वेपिदोषंपश्यामिनवा
म्राचेत्तदपिकथ्य[illegible]धारितंवान[illegible]नचेत्त
दाऽनिर्वचनीय[illegible]नैववास्तवेनधर्मेणा
व्यवस्थितःप्रपंचोब्रह्माभिन्नतयाव्यवस्था
स्यतइत्येतत्पदार्थपत्वयैवविनीर्णीजलीज
तिःअथ्याऽनिर्वचनीयत्वमस्यपारमार्थि
कमेवतदाऽसदभिमतंनिर्वचनीयत्वमेवा
त्ववाप्रपंचस्यसम्यगादृत्तमितिनविवादः॥
अथ्यताऽनिर्वचनीयत्वंवाथ्याऽनिर्वचनीयत्व
मित्युभयाभाववत्वमेवप्रपंचस्यांगीकार्य

इतिचेत्तर्हितदुभयाभाववत्वयैवव्यवस्थितः
प्रपंचइतिसिद्धोभेदः अथ्यविरोधात्स्वमपि
ज्ञीकरोमिनिर्वचनीयत्वाऽनिर्वचनीयत्वयो
परस्परविरहव्याप्यतया[illegible]परस्परविरहात्म
तयावेकतरपादव्ययकाश्यादितिचेन्ननहि
नैवप्रकारसोव्यवस्थितःप्रपंचःअथ्यसर्वए
वपदार्थस्तुइति[illegible]सत्वंयाव्याप्यसत्वर
सदसत्वनाऽनिर्वचनीयत्वंनोभयाभाववत्व
नान्यतरवत्वमतएवप्रपंचोनिकीरितिचेत्
तर्हितुसत्वमेवपारमार्थिकमेत्यावत्तेवा
तुस्याद्बुद्धराणोभेदःसिद्धःतुसत्वमपिनपार
मार्थिकमितिचेत् अतुसत्वंतर्हिपारमा
र्थिकमित्यायातंअतएवप्रपंचस्यब्रह्माभे

मेदग्र दंसंन्यामहे अद्वैतत्वेनैकत्वादिति चेन्न
३१ न केवलम् अद्वैतत्वेनैकं किन्तु हि सत्वेना
भिधेयत्वेन प्रमेयत्वेन ज्ञेयत्वेन धर्मित्वेन
धर्मत्वेन च रूपेणाप्रपंचब्रह्मणोर्भेदो नास्ती
ति ममापि अनुपपन्नमश्रुतिस्पष्टो भवन्नाहि भेदः भे॰
कल्पामीति चेन्न अत्र वा न तत्र कर्मभवनयोति
ट [illegible] अत्यन्तं धर्ममेव कांचिन्न
प्रमेयत्वादिना पारमार्थिकं साधयामि सत्त्व
प्रतिपद्येतानाहि मन्नू साध्यमानभेदावि
रुद्धौ तयस्सन्नू हानि पद्यते [illegible] वद्यं न भवती
त्यलंकलहेनेति वस्तुविरुद्धवाधकात
र्कस्य व्यवहारसिद्धिव्याप्यत्वासिद्धः सर्व
हेतु वरुन्ति चेन्न · न · लौकिकवैदिकव्यवह

रविलोपवरूपविपद्यवाधकनर्कस्य व्यवहारमेव द
र्शितात् भवतु व्यवहारविप्लवः किन्नाश्छिन्न
मिति चेन्न एवमपि हि स्वामि [illegible] कोटौ निवेश
यन् स्ववचनव्याघात [illegible] तो निर्हेतुकस्य
स्वक्रियास्ववचनव्याघाताद्युपि दोषाः
प्रतिभा [illegible] लंकर्म्मैमतो सह इति चेत्
सौम्यपदेव [illegible] नेन न तत्स्वरूपाधि
रेवका [illegible] दिनानुपलब्धमानाशंकामानेन एता
वतापि हेतवे संदिग्धव्यभिचारसाध्यसा
धनावयवपर्या [illegible] चोक्तं यावदाश्वाव्याति ॥
रेकितं श्रोताशोतापि शंकातो विपक्षस्पक
तत्तव [illegible] तोर्द्ध मनि तावलाभिति चेन्नैकवा
पाधुगमोयसाधवन्त्वसाधनापततोत्तवाः

भेदग्र· विशंकमानोपाधिस्तत्रव्याप्यकार्यमनुमन्वे
२८ नोपाधिनुपलभ्यमानोपिरानशस्त्वयानन्
मापयाकिलपिध्यतिभ्यध्येदमसाधकंयद्द्वि
नोपाधियस्तत्वादित्ययंहेतुःशंकमानो
रप्यसाधकत्वंसाधयिष्यतेचेत्रिमतान्तद
स्थापनानुमानमपितथैवसाध्यंसाधयिष्य
तिनहिमीय्यन्ये[illegible]त्यादोषाः ननुसहन्नवे
नएषधूमोमिश्राफिनापाधिःकथंनानुमानमाकु
लयतिकएवमाहना कुलयतीतिपर्श्विाद्युपर
न्यस्तसाध्यव्यापकत्वेनातिस्थीनःसाधन
व्यापकत्वेनसंदिग्धःसाधनाव्यापकत्वेन
वानिश्चितःसाध्याव्यापकत्वेनसंदिग्धःक
श्चिदुर्मःप्रतीतिमप्यमवतरन्नितरासंदिग्धो

पाधिर्द्वयोभवत्येवतन्निरासायचानुकूलस्त
र्क्कएवपटीयानुयत्कुसहचारदर्शनव्यभिचार
दर्शनानुकूलतर्कैर्व्याप्तिःपरिच्छिद्यतेनवा
पिशंकमानोपाधेर्द्वौविकल्पोसमादिनावक्ष्य
धतुर्मितिरपिनस्यात्तथाचेदसाधनत्वानु
मितिरपिनस्यादितितिवृत्तिप्रवृत्त्योरनुदये
निरीहंजगत्ताय[illegible]तिकंठकोचारः किंचाद्वै
तेभ्रान्तिःप्रमाणंप्रमाणान्नवासापिवास्ति-
यदिभ्रान्तिःप्रमाणंतदानस्याःपारमार्थिक
त्वमभ्युपेयंनसपारमार्थिकान्नपारमार्थिक
कंज्ञानमुपेतमर्हतिअथापारमार्थिकोन्नस्व
६८ प्नागमकामिनीसंसर्गाद्विरमयान्वविसर्गाः
भे॰ग्र॰ पारमार्थिकोस्तीतिचेन्नतेनतस्वप्नानुभव

भेद प्र. कामिनीसंसर्गस्थिरम धातुविसर्गः पारमार्थिको
३८ स्तीति चेन्न. ननु स्वप्नानुभूतकामिनीतत्संग-
योस्तदाबाधेपि पारमार्थिकत्वाश्यापादितत्वा
न्न स्वसन्निकृष्टकामिनीतत्संगो वा तदानी
कथं धातुविसर्गं जनयिष्यतीति यं वा शिष्यते
तत्र कामिनीतत्संगयोरभावेपि तद्वज्ञाना
द्रष्टसंस्काराद्दिकतानुत्पद्यमानस्य च र
म धातुविसर्गः पारमार्थिकत्वेनैक एवेति का
मिनीसत्वान्नाद्विषयकं ज्ञानमोपि कथं सदिति
चेन्न तद्विषय एव ज्ञानसत्वा कामिन्या एव
कथमेसत्वमिति तत्स्वं कामिन्यास्तत्र स्फु
ट एवा बाधकत्वे चेन्न बाधानुसत्वं तत्स्वप्ने का
मिनीनोपलब्धेत्यपि तत्रावि परीतज्ञानमूलम

३

त्वे येनानुभवस्याप्यसत्वमव धारितवान
स्विषयव्यापादित कामिनीज्ञानस्यन बाध
त्यापादि विशेषस्यास्य कामिन्योर्वा धेत्तद्वि
षीत्यनुभवोपि बाधित न स्यादिति चेन्न. एवं सति
भावि घटवद्धुतमपि तत्र जातेपुत्र सत्वेनास्मा
वृत्तत्र भाविन्येनैव पुत्रेणोपलभ्यते तेन चानुपवे
निकथं तत्सत्यात्र. अस्मान्निकृष्टस्यानुका
मिनीसन्निकृष्टसत्वेन गद्गात्रस्यानुभवतः क
थं सान्निध्यपद्गीकर्तुं वाधकेतेति चेन्न एता
वतैवापरा चेनायं भ्रान्त इत्युच्यते यन्त्रा किंतु
न हि शापमत तत्कालमपि कामिनां परमार्थस
तीति दृष्टत्वेन तत्कालत्वेन गद्गीतोपि कालीक न
विषयतयान स्यावासत्याज्ञानापारमार्थि

भेदप्र० कंज्ञानंनजननीयमित्यप्रमाणंअज्ञाननिरस्ते
४. नेयचज्ञानंज्ञात्याजननीयंतत्रसदसद्वाक्या
द्येवैतमेवद्वितीयेवासत्त्वेनघटादिभेदज्ञाने
नसमंज्ञातिज्ञानंस्याविरोधात् (बा:) द्वैतमपार
मार्थिकमद्वैतंचपारमार्थिकमित्यनुवाद
कृतएवभेदंइततत्तद्दूषणोपक्रामाकथ्यार
प्रपंचस्यापारमार्थिकत्वंप्रलणाश्चपारमार्थि
कत्वंयत्तत्त्वयाभ्युपगम्यतेतत्रपारमार्थिक
कुर्मेयो त्वापारमार्थिकत्वयोर्भेदमभ्युपेषि: नवार
आद्येभेदःसिद्धएकत्रपारमार्थिकत्वार
पारमार्थिकत्वयोरन्यतरत्वप्रमप्रपंचेरन्य
तरस्मिन्विधीयमानंकथंतत्रोभयाउभयव्य
र्थवत्रमाणादपित्यातिनत्याचप्रपंचः ।

पारमार्थिकोब्रह्मवापारमार्थिकमित्यापि
स्यउभयत्रापाद्यतेपारमार्थिकत्वापार
मार्थिकत्वयोरपिव्यावहारिकोभेदोस्तीति
चेन्न अतएवपारमार्थिकत्वभेदप्रसङ्ग: निबंध
नोदोष: तदाप्रपंचस्यापारमार्थिकत्वंयत्र
तदद्वैतपारमार्थिकत्वंनस्पष्टसरणोवायंतत्
पारमार्थिकत्वंतद्द्वैतप्रपंचस्यापारमार्थिक
त्वाभिनिवेशात्तत्साधनायासोवेदांतिनांकिं
चभेदाभेदयोर्भेदोस्तिनवाआद्येसिद्धोभेदः
द्वितीयेतद्वदद्वितीयत्वेभेदमसपंडनंतद्भेद
खंडनेयच्चाभेदसाधनंवृद्धेदसाधनमितिमत
दात्कूलत्वंचयेवसस्यादितिनन्द्वैतमपारमा
र्थिकमद्वैतंपारमार्थिकमित्ययमेवद्वैतोपित

भेद प्र० योऽद्वैत इति चेत् द्वैताद्वैतयोः पारमार्थिकत्वापारमार्थिकत्वोप्र
४१ मेयोर्यद्यपारमार्थ्यं संतौ मन्यसे तदा सिद्ध एव भेदप्रतियोगित्वा
योगित्व तिधर्मयोऽप्येवं भेदकत्वप्रतिपादनात् किंच विद्या
विद्ययो र्भेदोस्ति न वा आद्ये सिद्धो भेदः द्वितीये तयोर्निवर्त्यनि
वर्त्तकभावानुपपत्तिः विद्यया ह्यविद्यानिवृत्तौ वपवर्ग इति र
हितव मतं तत्वाभेदे अनुपपन्नं व्यावहारिकस्तु भेदो निरस्त ए
व अपि च तेऽस्मत्परमात्मनो र्भेदोस्ति न वा आत्मा द्ये सिद्ध एवा
भेदः अन्त्ये चिदानंदमयस्य परमात्मनो दुःखमयत्वसर्व
ज्ञत्वशरीरत्वादि विरोधः उपाधिभेदादेवं स्यादिति चेत्
उपाधिभेदस्य पारमार्थिकस्य त्वयाभ्युपगमात् अनु
पगमे वा किं मे पराद्धमुपाधेयभेदेन उपधेयभेदोपि पा
रमार्थिको नास्ति किं तु व्यावहारिक इति चेत् न ताकि
भे= मुपाधिभेदः पारमार्थिकः सोपि व्यावहारिक एवेति र

चेत्तत्र किं ब्रूमस्तराः देहब्रह्मस्य च पारमार्थ्यताभेदे देहाधि
संबंधस्तस्य पारमार्थिक एव देहादिसंबंध एव नास्ति प
रमार्थिसन् किं ब्रह्मणानंदभेदादापद्येतेति न हि मनुष्य
र्यब्रह्मचर्यादि क्लेशमनुभवतौ कश्चिन्निरासायपत्तः अ भवतः
पारमार्थिकदेहादिसंबंधनिरासायेति चेत् शशशृंगा
दिनिर्विशेषस्य देहादिसंबंधस्यानर्थकल्पश्रांतिकल्पया
देतस्य पर्यस्यानिराकरणोप्रयत्नानर्थक्यात् निवृत्तिरपि र
देहादीनामपारमार्थिक्येवेति पदिस्तत्र रामोपासवैफ
ल्यं देहादिसंबंधापारमार्थिकत्वज्ञानमेव तत्वज्ञानं तदु
त्पादनाय च योगाभ्यास इति नायासवैफल्यमिति चेत्
एवं सति सत्यज्ञानाविषयत्वेन देहादिसंबंधादिपारमा
र्थिकत्वं पारमार्थिकं ज्ञानं च तद्विषयं पारमार्थिकमित्या
पातं तत्पं चेह ते पारमार्थिकं न भवतीत्येवाविद्यया निवृ

भेदध्व॰ ऽमितिविद्यैवानर्थकरी अपदोन्नाद्यपारमार्थिकत्वम्
४२ न मिथ्यासदेवतदादीन्नादीनां पारमार्थिकत्वमयत्नसिद्धं
अपब्रह्मसाक्षात्कारोविद्यातयाऽविद्यानिवर्त्यतइतिम
तं तदा ब्रह्मविषयकस्य साक्षात्कारस्य ब्रह्माभिन्नत्वमेदभ्यु
पगमस्तदभिन्नत्वेनित्यस्य ब्रह्मणो योगाभ्यासजन्यत्व
मित्यभ्युपगतं स्यात्तथा चनित्यत्वविरोधः योगाभ्यासवै
यर्थ्यंवान्तदात्मिकायाविद्यायानित्यसत्वात् अपशरी
राहं प्रत्ययादिरिवामिथ्याज्ञानामित्युभयासिद्धं परन्तुश
रीरादयः पारमार्थिकास्तेभ्यः कश्चिदन्यआत्मा सचपर
मात्माभिन्नः परमात्मावानित्यज्ञानेच्छासमवायीत्यादि
तत्वं नैयायिकैर्मन्यते। वयन्तुब्रह्मैव केवलं परमार्थस
दितिज्ञानं श्रुत्यासम्पाद्य तथैव युक्त्यापिपरिभाव्य
निरन्तरयोगाभ्यासवशादेतादृशविषयकं साक्षात्कार

वृत्तिः

मत्याद्यब्रह्मसाक्षात्वतीत्यपवर्गक इत्युच्यते इत्यङ्गीकुर्मस्त
थावतांकिंचिदनुपपन्नमिति चेन्न श्रुत्यादिजनितज्ञा
ब्रह्मणो नानांभिन्नाभिन्नत्वविकल्पकरणापत्त्यागात् तस्मा
द्वैदान्तिनां कुदाप्यसती प्रवृत्तिरप्यसती मोक्षज्ञानमप्य
सत् विद्याप्यसती योगाभ्यासोऽप्यसत् वेदोऽप्यसन्नेवेति
साधुतीर्थिकत्वाभिमानः स्वर्गापूर्वादीनां तु सत्वसंक
ल्पापिनास्तिब्रह्माभिन्नस्य प्रमाणस्याप्यसत्वेन ब्रह्म
क॰ ण्यप्रमाणमेवेति वक्तव्यं वेदान्तिनश्चास्तः अद्वैतोकिं प्र
माणंमित्य द्वा द्वैतप्रतीतं न वाक्याद्यो प्रश्नानुपपत्तिः
नहिप्रतीत देवदत्तो देवदत्तोगौरः श्यामोवेति प्रश्नवृत्तिः
द्वितीयेसाप्रतीतिः प्रमानवाक्याद्ययत्ना प्रतिकरणान
देवाद्वैतेप्रमाणमित्यवेहि कस्मिन्नवस्थाद्वैतेना प्रमा प्रतिकिं
प्रमाणमितिप्रश्नार्थस्तथाचाविरोधपराघात एवेत्या

भेदप्र· दिखंडनमनुपपन्नं च भेदे प्रमाणं पृच्छतो नैयायिकस्या
४२ भेदं घटे नास्ति वा त्वो हेतुः प्रमाणं वा ; किं तर्हि घटो भेदं घट
ख: भेद इति न वेत्ति प्रश्नार्थो वा त्वा भेदं घटादिष्ट इति न वेत्ति वा घ
टादिष्ट इति त्वं च तद्रूपादौ वेव प्रतीतं तदवृत्तित्वं चाकाशा
दौ तथा चान्वयव्यतिरेककोट्योः प्रसिद्धिवऽन्वया
कोटिरस्तु व्यतिरेकिकोटिरभेदवादिना मितिक
ल्पं प्रश्नानुपपत्तिः अथ प्रश्नानन्तरं त्वयापृच्छते
तदपि न घटते न ह्यस्य भेदे किं प्रमाणमिति प्रश्ना
नन्तरं भेदं प्रतीतं न वेत्ति पत्र त्वया भेदे न विषय प्रती
तिविषयकः प्रश्नः क्रियते तत्र भेदप्रतीतिरथेतर प्रतीता त्रो
तदा प्रतीतिं न वेत्तिकल्पे प्रश्नः न चेत्तदा तन्नराह्रप्रमाणा
वं सा प्रतीतिः प्रमाणा वेत्यादि न प्रश्नः सन्न प्रतीति प्र
श्नखंडने त्वयाक्रियमाणे प्रश्नखंडनमस्माभिरपि

संचारणीयं ननु भेदेन प्रतीतः प्रतियोगी भेदं निरू
पयत्यभेदेन वा प्रतिपन्नः न तावदाद्यो निरूपणीय भे
दाप्रतिपत्तौ भेदेन प्रतीत्यसंभवात् संभवे वा नाप्य
नुयोगानिवृत्तेः नापि द्वितीयः प्रथमम् अभेदेन प्रतियोगि
भेदग्रहानुपपत्तेः प्रथमम् अभेदेन प्रतीत्य पश्चाद्भिन्नत्वेन
व्यवस्थापितस्य वस्तुनो भेदे भिन्नत्वेन व्यवस्थापित
स्याप्यभेदः स्यादिति माद्भिरस्यैव त्वया सम्पादितत्वा त्त
त्मेदाभेदाभ्यां चतुर्तीयैः प्रकारेण संभवत्येव परस्पर
विरोधो हि न प्रकारान्तरस्यानिरूपितत्त्वेव व्यवस्थानी
नेन तस्माद्भेदो नास्त्येवेति चेत् मैवं न ह्यभिन्नत्वेन प्रतियो
गिग्रहेणाप्यभिन्नत्वेनाकिन्त्वाहि घटत्वादिना एवमधि
करणांशस्यापि परस्परविरोधश्च न प्रतीतौ किन्तर्हि व
स्तुस्वाभाव्ये वस्तुनो भिन्नत्वमभिन्नत्वं वेत्यतः प्रका

भेदप्र॰ राद्धान्तसंभवतीति ब्रूमः प्रतीतिरूपसामग्रीवशात्क
४४ दाचिद्भिन्नत्वेन कदाचिदभिन्नत्वेन कदाचित्तु घटत्वेन क
दाचित्पृथिवीत्वेन द्रव्यत्वेन वा सत्वेन चेति न किंचि
दनुपपन्नं यदि प्रतियोगिप्रतीति भेदाभेदयोरेकतरः तावः
प्रकारो नियमेन विषयतीति तत्र वयं ब्रूमः तदाभेदेन प्रतीत
प्रतियोगी भेदनिरूपकः इति गृहाणाऽऽरोपितानि वि
धत्त इत्यस्माकं सिद्धान्तः इदं स्यात् - इदं रजतमित्यारो
पानन्तरं नेदं रजतमिति भेदग्रहानन्तरमपरस्य वारस्याऽऽ
रोपस्य रोपान्यत्र आहार्यत्वेति विशेषः घटः पटो न भवती
भेदविवचन हि प्रतीतिस्तत्र [illegible] घटे पटः इत्यारोप्यते नानिषेध प्रती
तेः यद्येवं तदा भेदांशस्यारोपत्वं निषेधभागस्य प्रमा
त्वं कथं जायतामिति वैरीत्यस्यापि संभवादिति चेन्न - न प्रव
त्तिसम्वादादिना भेदग्रहस्य प्रामाण्यावधारणात्तथा प

टाद्भिन्नत्वेन गृहीतस्य घटस्य जलाहरणादीनापेटका
यं विलक्षणकार्यस्यावधारणात् रजताभिन्नत्वेन
गृहीताया शुक्ले रजतकार्यकटकमुकुटादीनाम
दर्शनादभेदग्रहस्याप्रामाण्याचधारणात् - तस्मात्
घटत्वादिनाप्रकारेण गृहीतेन प्रतियोगिना निरूपते
वात्तेनैव प्रकारेण गृहीते हर्षिकारणाभेदेनान्योन्यभा
वात्मना संयुक्तविशेषणतारूपेन्द्रियप्रत्यासत्तौ स
त्यां भेदप्रमितिरिति युक्तमुत्पश्यामः किंच भेदप्रती
तौ न तावापि विप्रतिपत्तिर्येन तत्सामग्रीवैकल्या
ज्ञावं घटेत किंतु सा प्रतीतिः प्रमेति न वा इत्युपरा
मः प्रमेत्यस्माकं तथा च भेदग्रहसामग्रीवैक
ल्याज्ञावस्य प्रोत्पत्तिसामग्रीवैकल्यविभावनस्यैव
तवोपन्यासमनुचितमिति नन्वभेदस्सर्वंकं वावक्तव्य

भेदग्र० हणंवस्तुस्वरूपैकंवाभेदग्रहणंवस्तुनोर्युगपद्ग्रह
४५ णंचाद्येप्रतियोगिग्रहाधीनोभेदग्रहइतिसिद्धान्त
व्याकोपः भेदस्यातिःप्रतियोगिकस्यअलाभाद्वस्
तुनाचविशेषणतयाप्रत्यासत्त्याग्राह्योभेदः तथा
चवस्तुनोग्रहेकिंविशेषणीभूतोभेदोभासेत । द्विती
येनप्रथममभिन्नतयावस्तुग्रहितंतत्पश्चात्क
थमिवाभिन्नतयागृहीतं तृतीयेन तु ग्रहणाभेदग्रहंप्रतिक
रणमितिवाभ्युपगमः द्वितीयेभेदवस्तुनोर्युगपद्ग्रहे
किंविशेषणीभूतोभेदोभासेत द्वितीयेन प्रथममभि
न्नतयावस्तुग्रहितंतत्पश्चात्कथमिवाभिन्नतयागृ
हीतंतृतीयेनवस्तुग्रहणंभेदग्रहंप्रतिकारणमिति
वाभ्युपगमः सर्वभेदवस्तुनोर्युगपद्ग्रहे व्याहन्येतका
र्यकारणधियोः यौगपद्यायोगात् । यौगपद्ये वा सव्ये

तरविषाणवत्कार्यकारणभावानुपपत्तेरितस्मा
द्भेदग्रहोनास्त्येवेतिचेत् मैवं घटत्वपटत्वादिनाप्रका
रेणप्रतियोग्यधिकरणयोर्ग्रहणासमनन्तरंभेद
भ्रमेत्युक्तत्वात् । अपि च कुटिलवचनैर्वञ्चनावसन्नोवक्त २
दास्वकृतविकल्पेनयाभ्युपगमभेदस्वग्रहवारणवा
हिकमूलोभेदस्वरूपैकमेववस्तुग्रहणंवस्तुग्रहस्वरूपंवि
वभेदग्रहणंस्वरूपत्वज्ञानयोरुभयविषयत्वादुभ
यग्रहस्योभयग्रहणान्तर्यान्नकृत्यत्रापियत्रभेदग्र
हस्तत्रभेदवस्तुनोर्युगपदेवग्रहणंनहिभेदग्रहः क्व
चिदपिवस्तुविषयः अवच्छेदग्रहकोघोषोव्यापत् । किं
तंभेदग्रहस्यस्वरूपवस्तुग्रहः केवलोप्यस्तीत्यन्यदेत
त्कारणत्वंतुतस्यैवस्वरूपंवह्नित्वादितत्पत्योरन्योन्याभा
वभेदंस्वरूपभेदेनविकल्पेननावतरति । तस्यवस्तु
ग्रहः स्वकृतविकल्पेनयाभ्यः ६ वस्तुमात्रज्ञानस्य = २

स्वरूपमात्रं वैधर्म्यभेदेन तु सविकल्पकेन ग्रहे युग
पदेव ग्रहणं निर्विकल्पकेनापि विसकलितयोर्यु
गपदेव ग्रहणं तु पाधिरूपवैधर्म्यस्थले तु तत्सा
मग्रीसमावेशावश्याद्युपायायोगं त्रयमपीत्यलं भौत
विकल्पे स्तरवैवात्र ये सोन्नि व्यावहारिकग्रहे याहृत
प्रीतिवसामग्रीस्यैव पारमार्थिकभेदग्रहे स्त्रमाक
मपीत्य चोत्तरं सर्वत्र भेदग्राहकसामग्री वैकल्पोद्भाव
नारस्सरवेविधेयमुत्तरम् मैवोन्नरय्युक्तिप्रातिसंधा
नाविधुरावां प्रुरत्वात् न धर्म्मभेदो नमवानितप ७
हि घटपटयोर्घटत्वपटत्वरूपस्यैव धर्म्मस्यापा
ननोङ्गीकारेपि तयोस्ताऽस्यप्राधर्म्मान्तरस्याभावाद्भेदा
नुपपन्नावभेदपर्यवसानेन दालिङ्गितयोर्घटपट
योरप्यभेदपर्यवसानात् घटपटत्वयोरपि वाना

ते

दृशाधर्म्माङ्गीकारेऽनवस्थापात् इति चेन्न मैवं घ
टत्वेन पटत्वेन स्वतएव विलक्षणो न घटपटयोर्भे
दसिद्धौ घटपटरूपाश्रयात्मवैधर्म्यौ घटत्वपटत्व
योरपि भेदात् एवं सत्यन्योन्याश्रय इति चेन्न न
घटपटभेदग्रहावसरे घटत्वपटत्वयोरपि भेदग्रह
स्यानावश्यकत्वात् नहि घटत्वाद्भेदेन घटप्रमायां घ
टत्वं प्रतियोगितावच्छेदकं घटत्वोद्भेदेन घटप्रमा
यां पटत्वस्याधिकरणतावच्छेदकमित्यनुपग
म्यते स्माभिः किन्नाहि स्वरूपत एव घटप्रमायां घ
टत्वपटत्वत्वे वास्तवभेदवती प्रातियोगितमाधिक
रणं वा वाच्छिन्न इति ब्रूमः ननु यदि घटत्वपटत्वयो
स्तदानीन्तनो भेदग्रहो मापेक्षितस्तदा घटत्वमेव प्र
तियोगितमाधिकरणं यावच्छिन्न पटत्वमेव घटो

भेदप्र· पि घटाद्भिन्नो घटस्येनेति चेत्तत्कः संदेहो यदि भि
४७ न्नः स्यात्कथं नाभिन्न इति चेत् कदाचिदपि तत्त्वे
नाग्रहणात्कथं न ग्रह इति चेन्न ग्राह्याभावादिति र
व स्तुतस्तु वास्तवभेदस्य धेन्न प्रतियोग्यधिकरण
तावच्छेदक धर्मैर्यो विशेषितत्वात्स एव वास्त
वो भेद तयोः कथं घटस्येति वैधर्म्याभावादिति वे
न्न भिन्नयोर्वा श्रययोरेव वैधर्म्यत्वं न यावान्यो
न्याश्रयस्तदुक्तामिति चेन्न नान्योन्यभेदग्रह
काले न्योन्यभेदग्रहस्यानुपजीव्यत्वादित्युक्तत्वा
त् किंच घटत्वे समवेतन धर्माभावोपि न वाच्यो नित्वे घटे
सति सकल घटवृत्तित्वादेर्धर्मस्याङ्गीकारात्
एवं तत्र तत्रापीत्यनवस्थास्यादिति चेन्न अस्तु घ
टत्व पटत्व ग्रहकाले तयोरपि धर्मान्तरीय स्तेना

पेक्ष्यन्ते येनानवस्था या मूलभूमिः स्यात्तन्नावत्तां धर्मा
णामङ्गीकारे समपदार्थव्याकोप इति चेन्न · यद
मदीयस्य धर्मस्यत्वया सप्तपदार्थी बहिर्भाविना कल्पना
यस्तदा त्वामाभिरमीषामेव पदार्थानामन्योन्यविशेष
णविशेष्यभावापादनेन साक्षात्संबंधपरंपरासं
बंधस्वरूपसंबंधैः सप्तपदार्थ्यामेवाभिनिवेशनीय
त्वादिति सिद्धो वैधर्म्यभेदः ननु सत्यामेवैतस्यकृतोर
भेदप्र= कथं भेदः प्रत्यक्षमतामितविषयं स्यात् प्रत्यक्षस्यैव
बलवत्त्वाश्रुतिजबुद्धिर्बाधनीयेति चेन्न वाच्यतां समा
ने विषयेनाहि घटपटौ भिन्नाविति प्रत्यक्षं घटपटयो
योरिव फलितार्थं यासमंत्रस्यापि भेदग्रह ज्ञातितन्या ज्ञाः
वतत्र लक्षणया श्रुतिरवैतं बोधयतीति प्रत्यक्षश्रुतितन्
धियोरभेदे वाच्या बाधाबाधकभाव इति चेन्न · भेदभेदग्रा

अभेद इत्यर्थः २ सतीत्यर्थः ३ =

भेदप्र० हि प्रत्यक्षस्य रितिप्रत्यक्षं घटपटयोरिव भ्रान्तितावि
४८ षयं (सम्मतस्यापि भेदं गृह्णाति तथा च तत्र तद्धिया
सम्भेदै नैव केवलं त्वदभीष्टसिद्धिः अपितु ममाप्य
भीष्टमेवं से सेत्स्यत्येव यावत्तासकलानुभूयमान भेद
प्रत्यक्षस्य भ्रान्तिज धियावाध्यत्वस्य त्वयैवोपपादनी
त्वे नन घटपटभेदग्राहिण्या धिया घटपटयोरेव भेदः
परस्परग्राहोन तु घटात्पटाच्च तस्यापि तत्र तस्याः
स्वप्रकाशरूपत्वेप्यप्रसक्तेः स्वप्रकाशतायां हि स्वं
स्वविषयश्च भासते न तु स्वविषयात्स्वप्रतियोगि
कोभेदोपि तैया धिकैस्तु स्वप्रकाशतायाअनभ्यु
पगमात् तथा च घटपटयोः स्वभेदग्राहि प्रत्यक्षे
णाभ्रान्त्याश्भेदसिद्धेन तद्भिन्नाभिन्नतया घटपटयो
रप्यभेदोऽवतुंनीयत इति चेत् मैवं यावता वैपरीत

स्यापि सत्त्ववाक्तथाहि इदं च न च प्रत्यक्षेण घटपटयो
र्भेदे गृहीते घटभिन्न पटभिन्नवृत्तेरपि घटभेदसिद्धि
रेवं पटभिन्न घटभिन्नवृत्तेरपि पटभेदसिद्धिः भेदप्रत्य
क्षं भ्रान्त्या कलुषीकृत ग्रामारायं कल्पयन्तु तरोत्तर बुद्धि
धारा भेदसाधकं स्यादिति चेत् त्वदभिमततार्थपरतो
यां भ्रान्तिरपि संदिग्ध ग्रामारायाकल्प्यं प्रत्यक्षं बाधेते
ति न तु लयंनतु घटाभिन्नत्वं पदे प्रत्यक्षसिद्धं पटाभिन्न
त्वं बुद्धौ न त्वयाभ्युपगम्यते तथा च घटपटाभिन्ना
भिन्नभयावृद्धेक पं घटभेदइति चेत् त्वत्कृतोपि
पटाभिन्नाभिन्नत्वमपि हेतुः पटे स्मोमेर्भीत्तत्त्विरि गर्भी=
यत्तेयेन घटपटयोरभेदः स्यात् एवं च यथा यथा तद्
भिन्नाभिन्नत्वेन त्वया भेदः साध्यस्तत्र तत्र तत्तद्भिन्नाद्भि
न्नतया मया भेद एव साधनीय इत्यायमेदस्य प्रत्यक्ष

भेदग्र· सिद्धतया नन्तत्तद्गोचरबुद्धिधारा भेदोपि वद्धाकारा
४९ लस्त्येयाद्यधीव्येयभेदीयाप्यन्यथानुपपन्नत्ता
स्वरूपानापेक्षत्वाद्य्येवाथतेनाद्यथश्रान्तिमिति
काकुलिकामात्रेणात्व ज्ञाप्यास्माभिरपि पठनी
यानत्वस्तुप्रमितिर्वैद्ग्रहः स्वरूपानीरवधिर्विचार्य्य
तां· घटपटभेदग्राहिधिया समं घटपटयोर्भेदः
कथं ग्राह्योयदिउअन्नरेणानदान्नत्वाप्यदयो
गस्तदवस्थरायएवतन्नयोन्नरवुधिर्धाराउसवर द्वि
रोपवरमनुभूयापि समं भेदाग्रहेन्नदपदसारोपस्या
न्तिः पूर्वंद्वर्वीविषयत्वाद्विषयपर्यन्तमभेदैनमासंजयि
ष्यत्यवेतिचेत्· मैवं अत एव योर्भेदोनगृहीत इतिय
देवतयोदाहरणीयं तयोस्तदानेनैव प्रमाणेन
नदानीमिवभेदो ग्राहोनघयोरितिद्विवचनव

प्रात्ययिकत्वं वसाधितं नभासते· अनेनसमन्वेदेन
गृहीतइत्याभिधाने वक्तृणां भेदग्रहः समाभित्य
स्यभेदोपस्थापकत्वात् वादिवाक्यत्वेनमद्वा
वयं प्रमाणामेवनभवतीतिचेत् विषयावाधा
नादेवप्रामाण्यापञ्चपगमात्नन्वनयोर्भेद इति
मम वाक्यादभेद एवप्रतीयतामिति चेत् न· तेन्ना
योग्यतयापरस्परबाधानात् अनयोरित्यभिप्रा
अभिधाय· यं द्वित्वाभ्यकांत्वात्ववस्यवोधितत्वात्· एवंचा
श्रान्तिपदार्थोपराणं पूर्वं पूर्वं परित्यक्यदेवोत
रोत्तरं त्वयोदाहर्तव्यं तत्र स्वरूपवैधर्म्यान्योन्या
भावभेदानादित्वावरुत्वपपत्तादीनां वालवचद्ध
वनादपन्नमोपस्थितेरावश्यकत्तयासादाद्दर्व
नोवाभेदसिद्धौ ना धवविपरस्परयात्वदभिमत्ता

स्फुरते

भेदग्र॰ र्यप्रतिपादनपरत्वमुक्तरनुज्ञानरागात प्रत्यादृत्तिशङ्का
५० दूरान्निरस्तेतिसङ्करवाचनस्य ग्रन्थो बोधबुद्धिपरस्य
तौ रानिर्द्दिनिनाद्यया स्त्रायैः पार्श्वग्राहे घिजीपनङ्गतिर
नंप्रयरूरणोत्वक्लाप्यैवनः पदोपि किंच घटपटयोर्भेदे
ग्रहीते क्रमेणानयो रप्यभेदपर्यवसानंनताविभु
त्यानवैयेवस्फुरते नचविषयपरिहारेणाप्रवृत्यभ्युपग
मात्तदाभिन्नाभिन्नत्वादीनामपि हेतुमाधुत्पद
बाधादेवतत्राप्रवृत्तेः उत्तरोत्तरभङ्गिधाराया:
प्रत्यक्षतोभेदोनगृहीतइति घटपटयोरपिभेदो
मास्त्विति जात्युत्तरभेदः न ह्युत्तरोत्तरग्राहि प्रत्य
क्षोपजीवकं घटपटभेदग्राहि प्रत्यक्षं तावत्स्वसाम
ग्रीनिवंधनोत्पत्तिविषयाबाधात्प्रमाभूतं तत्तत्प
रिहारविषयान्तरे प्रवर्त्तमानतयास्फुरत्यापिबाधि

यत्रभेदग्रहः = २

घटपटभेदप्रत्यक्षसिद्धं सर्वथा = २

तंनशक्यतेतस्याश्च घटपटौ विलयजगद्भेदं बो
धयतस्फुरति घटपटभेदं प्रत्यक्षात्त्वदीक्षा एवलोस्मि
द्धंनत्स्वसामग्रीनिवं धनोत्पत्तिविषयाबाधा
प्रमाभूतंतंतत्परिहारेविषयान्तरेप्रवर्तमानतयास्फु
रत्यापिबाधितं न शक्यते भेदं सर्वथानास्कंदित
मर्हसि॰ एवमुत्तरोत्तरबुद्धिधारायामपि यत्रयत्रा
भेदो ग्राह्यस्तत्रस्यपुनः स्फुरतेः प्रवृत्तिरसंभावनीये
द्वादिपथावहिंसास्फुरतेविवक्षायावाद्यधीराद्य
भेदीयाप्यन्यथानुपपन्नतास्वरूपानापेक्षरागाद
न्ते= नैवाध्यतेना चयागमैरितित्वक्ताः वैरूप्यमस्तु किंतु
यद्यावयोरभेदस्तदाजानीहि ममहृदि संप्रतिकि
मास्तिनज्ञायतेवेयावच्छेदभेदोनस्यादितिचेत्
अवच्छेदभेदमङ्गीकरोषि विविदवच्छेद्यभेदकमन्तेदयः

नहिसंभवतितज्ज्ञायतेनज्ञायतेवेति॰ अवच्छेदभेदेन स्यादितिचेत

भेदप्र· सोप्यस्तु व्यावहारिक इतिचेन्न नात्विकमेव छेदभेद:
५२ पारमार्थिकस्तस्याबाधितत्वमस्माभिः अवछेदभे
दोप्यपारमार्थिक इतिचेत्तर्हि कथं मम हृदयं।
नजानासि प्रत्यगभिन्नं सर्वमन्तस्तु वहिरिव लोस्ती
मुख्यस्यात्मसिधाः ति चेन्न नूनं धुरपवामोसि पदेवप्र सज्ञानानोपि
नापनुज्यसेऽविद्याकवलनान्नयाननायन इति चे
न्न अविद्यावलाभिन्नामन्यमानः कथं वा नलज्जसे।
नन्वस्तु भेदोस्माभिः परं नाङ्गीक्रियत इति चेन्न त्वस्तु
इत्य भेदङ्गीकारादेव भेदाभावाङ्गीकारेपि प्रतियोगिनो
भेदस्यावश्याङ्गीकारात्तस्मादेवं भेदाखण्डमाद्य
यन्नात्यंगतायतः क्वचित् आत्मेनधीनधीरस्य नेकः
संवारकोलिभ्यां किंचसर्वाभ्यर्हितं ब्रह्मतदेव परमार
मेन्दुदीरयामः तस्यापक्षसौक्तिरैः समभेदैनरता

नम्भकदुरानितत्तु वरामननानिदिध्यासनादौ भ्रान्तिरं
वोधितेप्रवृत्तिस्तु अन्यस्याभिन्नत्वेनाप्रतिपन्नेप
रमात्मन्यात्मानि वाग्रादीवादीनां साक्षात्कारेपि सं
पन्न इतिवक्ष्यायोगाभ्यासादिक्लेश इत्येवं प्रपंभेदज्ञानि
मनुसरणीयं· शरीरादिभिन्नत्वेनात्मज्ञानं यत्रैव
तत्वज्ञानं तस्यावधीधनावाधनायास्यनदाप्रज्ञा
प्रयपदेतुं चित्रामारोपातील ख्यमवोयादिरूपे
तिलयागाच्या एवंसिद्धेपारमार्थिकभेदे आत्म
नानात्वसिद्धे: आत्मत्वं नानावृत्तिजातित्वात् घट
त्ववत्तभेदतादात्म्यवैत्रात्मवृत्त्यन्योन्याभावप्र
तियोगिधर्माधिकरणां तस्माद्वैत्रात्मवृत्त्यन्यो
न्याभावप्रतियोगीनचैत्रवृत्त्यत्ताभावप्रतियोगी
तिव्यतिरेकाद्रुमैचैत्रमैत्रादिभिन्नं आत्मनिष्ठत्वान्।

करणत्वाद्वाद्यात्यन्ताभावविरोधिधर्माधिकरणत्वात् धर्मा
त्यन्ताभावविरोधिधर्माधिकरणत्वाद धर्मात्यन्ताभावाविरोधि
भेदप्र॰ नाधिकरणत्वात् यदेवं नदेवं यथा घट अनित्य धर्मा
५२ ज्ञानानधिकरणं चेन्न समाश्रयादिभिन्नांश्च ह प्रति पि॰५४
योगिपारमार्थिकभेदाधिकरणात्यन्ताभा
वविरोधिधर्माधिकरणत्वात् दुःखात्यन्ताभा
वविरोधिधर्माधिकरणत्वाभाववदत्यन्ताभाव
विरोधिधर्माधिकरणत्वात् नानित्यज्ञानानधि
करणत्वात् अनित्यज्ञानात्यन्ताभावविरोधिध
र्माधिकरणत्वात् नानित्यज्ञानाधिकरणत्वात् नि
त्यज्ञानात्यन्ताभावविरोधिधर्माधिकरणत्वात्
नित्यप्रयत्नानधिकरणत्वाद् अनित्यप्रयत्नाभा
वविरोधिधर्माधिकरणत्वाद्वा न यदेवं न तदेवं
यथा ब्रह्म न वा हं तथा न तस्मात्तथा वैविध्यानुपप
त्तिरेव विपक्षबाधकस्तर्कः सर्वत्र नन्वनित्यज्ञाना

द्यधिकरणत्वेन ब्रह्मणः किन्तु तद्रूपत्वमेव श्रूयते हि
नित्यं विज्ञानमानन्दं ब्रह्मेति चेन्न यदि ब्रह्माभिन्नं स
ख र्वं तदा नित्यज्ञानरूपत्वं दुःखरूपत्वमनित्यसुख
रूपत्वं च ब्रह्मणः किन्नाभ्युपैषि नित्यं विज्ञानमा
नन्दं ब्रह्मेति श्रुत्या नित्यज्ञानसुखात्मकतामात्रं प्र
तिपादयत्यादुःखादिप्रतिरूपता प्रतिविलोपादि
ति चेन्न तर्हि किमेकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेति श्रुतिर्वि ग
रुद्ध्येतासि यथा दुःखाद्यात्मकत्वमपि ब्रह्मणः
प्रतिपाद्यते अस्थूलमण्वरूपत्वमेव ब्रह्मण इति चेत्
तर्हि सुखलोलुपतया दुःखात्यन्ताभावमुक्तिवा
दिनमुपहससि स्वयं च दुःखमपीयुक्तिङ्गाक
रोषीति न्को न्यस्त्यास्तेत्य कालजुपद्यपि ब्रह्मण
सुखरूपत्वं तथापि भिन्नीदप्रायं सुखस्वरूपता

भेदप्र॰ भिव्यक्तिमात्रं न तु दुःखस्वरूपता हि व्यक्तेरपि र
५२ येन तु दुःखमयी मुक्तिः स्यात् श्रूयते चानन्दं ब्रह्म
णो रूपं तच्च मोक्षे प्रतिष्ठितमिति चेत् तर्हि किं
मुक्तौ ब्रह्मणः स्वरूपमपि हीयते तर्हि सुखस्वरू
पतापि कल्प्यं स्यात् एवमानीयमेकोनिः प्राहु
प्रवर्त्तेत्येवं श्लादेवेति चेत् श्रुतीनामेव त्वर १
हिश्रा परस्पर कलहा श्रुतिर्हि श्रुतीनां का गतिः
नित्यं विज्ञानमानंदं ब्रह्मेति श्रुतेन्नायवदयम
र्थः विशिष्टं ज्ञानं यस्येति विज्ञानं ज्ञानस्य च
विशेषो ह्यनित्य एव आनंदः सुखं तद्यस्यास्ति
तदानंदमत्वर्थीयाच्प्रत्ययेन तथा नपुंसकलिं
गतापि सम्पद्यते एतच्चापरब्रह्मस्वरूपकथनं
त्विब्रह्मणी वेदितव्ये परं चापरमेव चेत्यवाकि

मपरं ब्रह्मेत्याकांक्षावचनात् आनंदं ब्रह्मणो
रूपमिति श्रुतेस्तु आनंदं सुखं ब्रह्मणो रूपस्व
रूपं कथमेवमित्याह तच्च मोक्षे प्रतिष्ठितं चेति
श्रौ धनस्तत्र सुखस्वरूपत्वं मोक्षे प्रतिष्ठितं यदि
ब्रह्म सुखस्वरूपत्वं स्यात् न त्वामोक्षे मोक्षदशाया
मपि सुखसंभाव्यं तस्य स्यात् न च नास्ति प्रमा
णाबाधात् यद्ब्रह्मरूपं सुखं तद्वै नित्यं तदा ताम
पि साक्षात्क्रियेत तन्नानित्यं चेद्ब्रह्मणो नित्यसुख
स्वरूपतया कल्प्यं व्यवाते छोत तन्नित्यमेवा
विद्यावशादिदानीं तद्वताभिव्यक्तिरिति चेन्न त
त्किमविद्यायां निवृत्तायां निवृत्तेश्च शरीरादुप
दौ नित्यसुखविषयकसाक्षात्कारो जन्यते तेन
तूर्वसत्त्रैव साक्षात्कारस्तदानीं स्वाभिन्नसुख

भेदप्र· स्वरूपं विषयमासादयति चाच्चेत्तस्य साक्षात्का
५४ रस्योपादकाविद्यानिवर्तकत्वं जन्यत्वेन्तदान
न्यभावत्वेन विनंक्ष्यति न विनाशो वा कथं न सं
सारपरावृत्तिः अथोत्पन्नोऽपि ध्वंसवन्नाविन
श्यतीति मन्तर्हि ब्रह्माभिन्नत्वे कल्पनाचैतभं
गः ब्रह्माभिन्नत्वे कल्पे मन्त्यादीच्छापद ब्रह्माभि
न्नमेवाज्ञानं अपरस्तु स्वयाविषयरूपलाभस्त
स्याविद्यायां निवृत्तायामिति मन्तव्यं तदा साक्षा
त्कारादभिन्नस्यैवानित्यस्य स्वरूपस्य कोऽयं
विषयीभाव इत्यनित्यमेव परिभावयश्चाविद्या
निवृत्तिरेवाविषयीभाव इति चेत्तस्या एवा किं
निवर्तकं ब्रह्मसाक्षात्कारश्चेत् तस्य एवा किं
निवर्तकं ब्रह्मसाक्षात्कारश्चेत् स एवमेवा किं

नोऽनन्यवर्तयत् एवं नासीदिति चेत् तत्किं त
दभिन्नं ब्रह्मापि नाभासीत् ब्रह्माभिन्न एव साक्षा
त्कारो विद्याभावाद्विद्याविरोधित्वं न यतीति चे निर्व
न्न साक्षात्कारः सेन्यश्चेत्तदा नैवमभेदो ह्यसत्य
श्चेत्तदा सत्यत्वाविशेषे कल्पनावैपरीत्ये एवं ति
वत्यां निवर्तकभावः तस्माद्ब्रह्मपरमात्मात् श्चर
इत्यर्थान्तरं न च द्वैतं तेभ्योभिन्नं नित्यं ज्ञानेच्छा
स्वका प्रयत्नाधिकरणं स्वदुःखधर्माधर्मभावनाद्वेषत्वात्
पदे वत्त्वविशेषगुणानधिकरणजगत्कर्तृसंहर्त
कादेतत्स्वात्माभिन्नत्वेन शरीरादिभिन्नश्चेनदेतत्तस्य त्वे॰
वसाक्षात्कारः श्रवणमनननिदिध्यासनन्नर्नमा
धीनसवासनमिथ्याज्ञानोन्मूलनव्यापारः समाना
धिकरणदुःखप्रागभावासमानकालीनदुःखध्वं

भेदप्र० सत्त्वं मोहं जनयित्वा निवर्तते अस्तु नाशनात्
५५ स्यजन्यसंस्काराददृष्टनाशनाश्यादेव बालस्य
निवृत्तिरेवं प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धा
न्तावयवतर्कनिर्णयवादजल्पवितंडाहेत्वाभास
छलजातिनिग्रहस्थानरूपषोडशधाविततत्का
रुप्रपदार्थप्रत्याकलनपरिशोधितपरमसाध
मार्गस्यात्मशरीरेंद्रियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्तिदोष
प्रेत्यभावफलदुःखापवनिरूपहेयोमूलत्वरूपा र्गः=
दशविधप्रमेयसमूलं तं वनरूपसाक्षात्कारसम
नन्तरभावी केवलात्मनिर्विकल्पकरूपः सति
च निर्विकल्पके आत्मभिन्नं किमपि न भासनेति
रसानि रंजनादिभ्रांतयोपि नसंबाधिकृत्य प्रवृ
त्ताः पारमार्थिकत्वापारमार्थिकत्वाविभागोप्युप

तिपादि सादात्म्योदाहृतकल्पाविरुद्धप्रयुक्त एवं शं
कराचार्यप्रभृतीनामपि नाद्वैते तात्पर्यमिति
युक्तस्याप्यतः तस्मात्प्रामाणिको निषेधश्च भेदः
प्रामाणिकस्तदा निषेधवेन्न भेदस्य भेदः प्रामाणि
कत्वदा अद्वैतसिद्धिश्चेत्सत्यासिद्धद्वैतेनैनतस्तया
अप्यना द्वैतासिद्धिश्चात्सिद्धद्वैतं न तत्तस्तथा सत्यासा
त्यासद्भिन्ने द्वैतकल्पे द्वैतं न सेत्स्यति असत्यैव स्थि
ते द्वैतकल्पे द्वैतं न सेत्स्यति अद्वैतकोपि धर्मस्मृत्
ब्रह्मस्थलीतिमन्यसे नास्ति द्वैतं समाप्यानन्त वै
द्वैतं निरंकुशशा ब्रह्मैवाद्वैतमिति चेन्नाविवादस्त
दावयोः ब्रह्मणः श्रुतिवोधत्वं केनाप्यभ्युपगमे
ते आत्मनाज्ञानिके भेदमज्ञानाकुमुद्वः मा
भवन्तु फलायासा इति भेदप्रकाशित्तः समाप्तः

१-५५-१०

५६

न्याय

इतिभेदप्रकाशसमाप्तम्

नं. १२३३ अक्षर १५ पंक्ति १२